

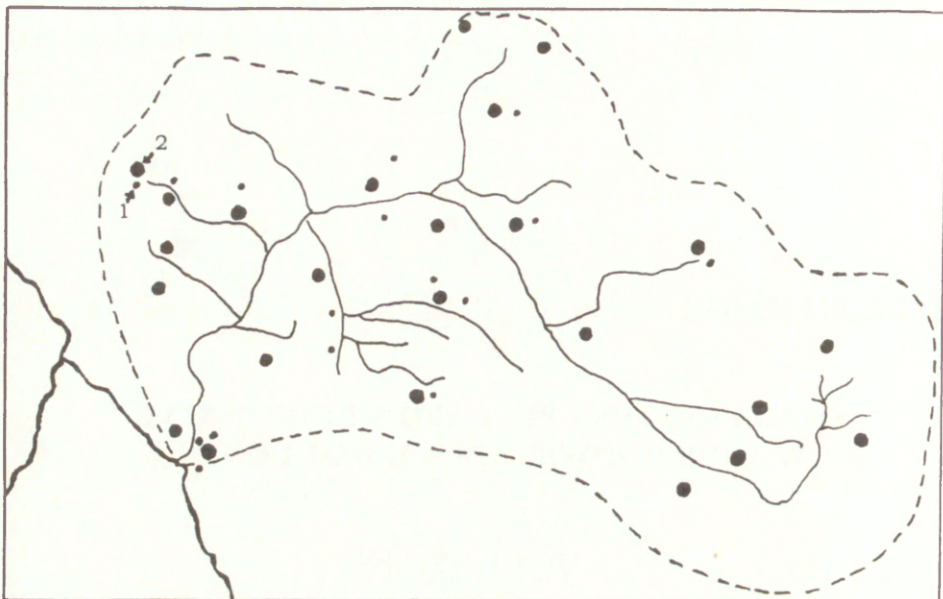
ANDRZEJ PELISIAK

OSADA KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH W ANDRZEJOWIE, STAN. 2, WOJ. ŁÓDZKIE

1. UWAGI WSTĘPNE

Stanowiska kultury pucharów lejkowatych (dalej KPL) w Andrzejowie (nr 1 i 2) zostały odkryte w trakcie badań powierzchniowych przeprowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski w 1984 roku przez A. Kufel-Dziezgowską i M. Urbańskiego. Osada (stanowisko 2) oraz jej otoczenie były szczegółowo penetrowane w 1989 i 1990 roku przez A. Pelisiaka. Zweryfikowano wtedy dane dotyczące znanych już stanowisk, zaś w ich pobliżu znaleziono kilka pojedynczych zabytków krzemiennych. W otoczeniu stanowisk KPL w Andrzejowie nie zarejestrowano pozostałości innych kultur z epoki kamienia i początków epoki brązu. Ze względu na dużą wartość obiektu oraz planowane na tym obszarze prace budowlane, w 1990 roku przeprowadzono w Andrzejowie badania wykopaliskowe. Objęto nimi obozowisko KPL (stan. 1) i osadę (stan. 2). W otoczeniu obu obiektów dokonano licznych obserwacji z zakresu przemian środowiska naturalnego na tym terenie.

Osada KPL w Andrzejowie, stan. 2 ($18^{\circ}53'16''E$; $51^{\circ}36'30''N$) leży na płaskiej wydmy we wschodniej strefie rozległego płata wysoczyzny (ryc. 1). Powierzchnia wydmy wynosi ok. 0,5 ha. Jej północna część (pas o wymiarach ok. 30 x 6 m) jest zniszczony przez piasnicę. Natrafiono tam na pozostałości zniszczonego domu w postaci skupiska polepy oraz na zniszczone jamy KPL. W części wschodniej i zachodniej wybudowano w czasie II Wojny Światowej dwie betonowe podstawy pod działa przeciwlotnicze. Również tam wybierano piasek. Wykopy pod te budowle oraz piasnice naruszyły skupisko polepy na obrzeżach stanowiska. Od północy, zachodu i południa otaczają stanowisko podmokłe niecki, które są pozostałością zastoiskowych jezior polodowcowych. Niektóre ich

Ryc. 1. Lokalizacja stanowisk kultury pucharów lejkowatych w dorzeczu Grabi.

1 — Andrzejów, stan. 1, 2 — Andrzejów, stan. 2

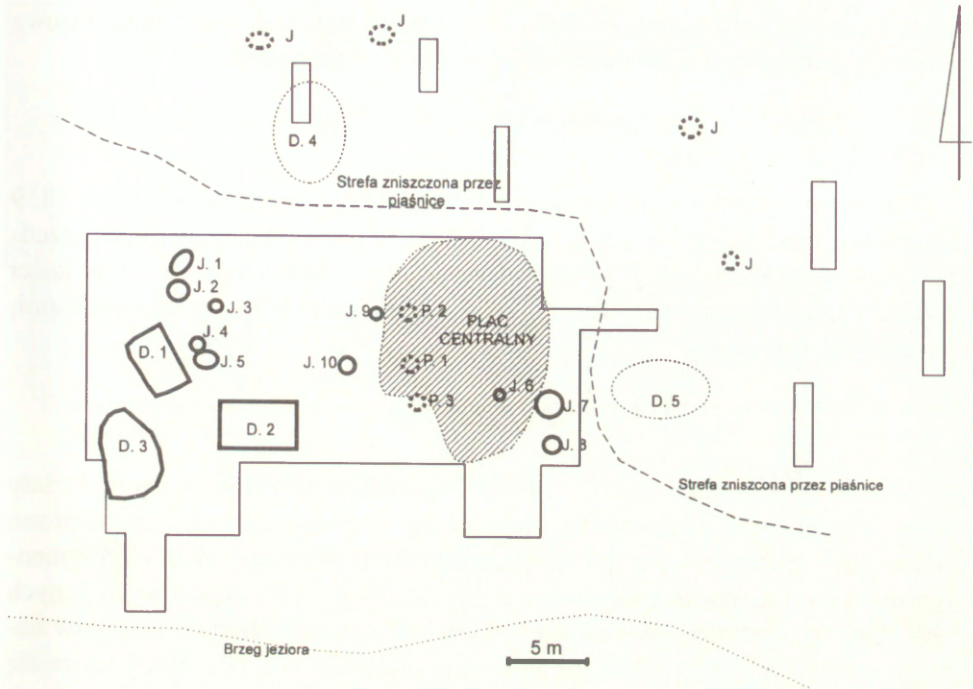
Fig. 1. Location of the Funnel Beaker Culture sites the Grabia Basin.

1 — Andrzejów site N° 1, 2 — Andrzejów, site N° 2

partie były wypełnione wodą do czasu zmeliorowania tego terenu w latach sześćdziesiątych XX wieku. Niecki przecinają obszary wysoczyznowe. Wierzchowiny są pokryte glinami morenowymi, piaskami gliniastymi i słabogliniastymi. Mogły być one skałą macierzystą lekkich, organicznych gleb pierwotnych, głównie brunatnych o stosunkowo wysokiej przydatności rolniczej (por. A. Pelisiak 1991).

2. METODA BADAŃ

Przed podjęciem prac wykopaliskowych na obszarze stanowiska przeprowadzono dokładną inwentaryzację zabytków leżących na powierzchni. Materiały KPL odnaleziono jedynie w partiach wydmy naruszonej wykopami nowożytnymi. Niezalesioną partię wydmy zbadano wykopem szerokopłaszczyznowym. Część terenu pokrytą drzewami i rejonny wydmy przylegające do stref zniszczonych rozpoznano rowami i dołkami sondażowymi. Przebadano obszar o powierzchni 650 m². Materiały dokumentowano trójwymiarowo w ramach jednostek eksploacyjnych — odcinków o wymiarach 5 x 5 m w obrębie wykopu szerokopłaszczyznowego i metrów kwadratowych w sondażach.

Ryc. 2. Andrzejów, stan. 2. Obszar badań wykopaliskowych. D — domy, J — jamy,
P — paleniska

Fig. 2. Andrzejów, Site 2. Area of archaeological excavations. D — houses, J — pits,
P — fireplaces

3. STRATYGRAFIA

Obszar stanowiska pokrywała próchnica o grubości do 25 cm. Pod próchnicą leżała warstwa piasków eolicznych o miąższości 5–10 cm. W obu tych warstwach praktycznie nie było materiałów KPL. Warstwa piasków, poza strefą zniszczoną piśniami i wykopami pod fundamenty dział, nie była nigdzie naruszona: jakimiśkolwiek obiektami. Sytuację taką rejestrowano w całym wykopie szerokopłaszczyznym.

Piaski eoliczne pokrywały warstwę kulturową o grubości 10–25 cm. W jej obrębie odkryto większość ceramiki, przedmiotów krzemiennych i kamiennych, polepy oraz fragmentów kości zwierzęcych. Warstwa kulturowa wykształciła się również w obrębie piasków eolicznych. Od warstwy powyżej i od podłoża odróżniała się większą zwartością i nieco ciemniejszym zabarwieniem. W stropie warstwy kulturowej pojawiły się zarysy obiektów. Podłoże stanowiły wszędzie eolicz-

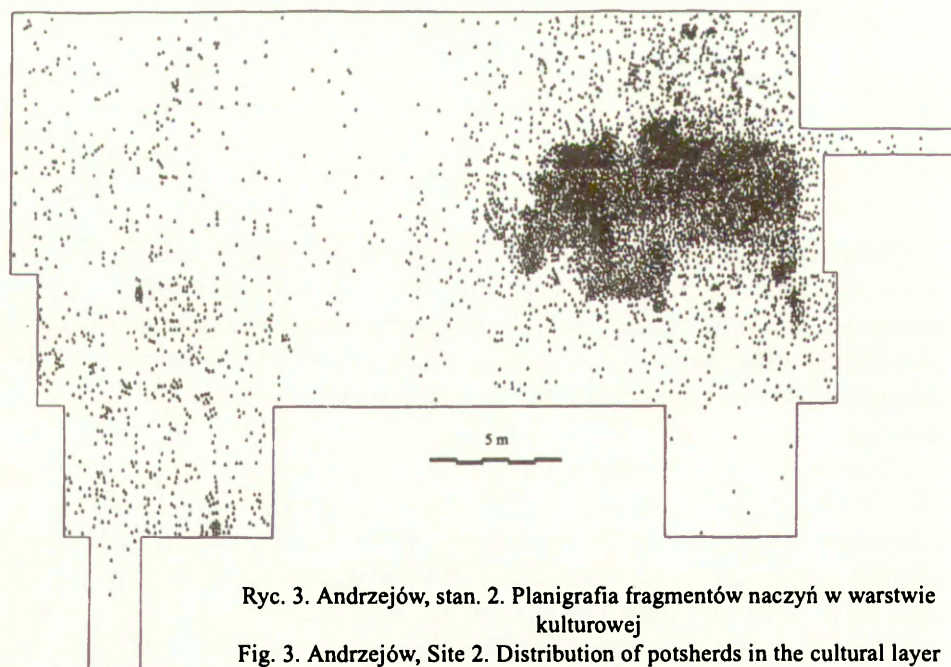
ne piaski a pod nimi utwory piaszczyste różnej genezy. Pod warstwą kulturową (poza obiektami) nie rejestrowano już materiału zabytkowego.

4. ANALIZA MATERIAŁÓW

Inwentarz zabytków ruchomych z Andrzejowa, stan. 2 składa się z 5839 fragmentów naczyń glinianych (ryc. 3), 694 przedmiotów krzemiennych i przedmiotów kamiennych (ryc. 4), polepy (ryc. 5) oraz drobnych fragmentów kości zwierzęcych. Materiały te, w zdecydowanej większości leżały poza obiektami, w warstwie kulturowej.

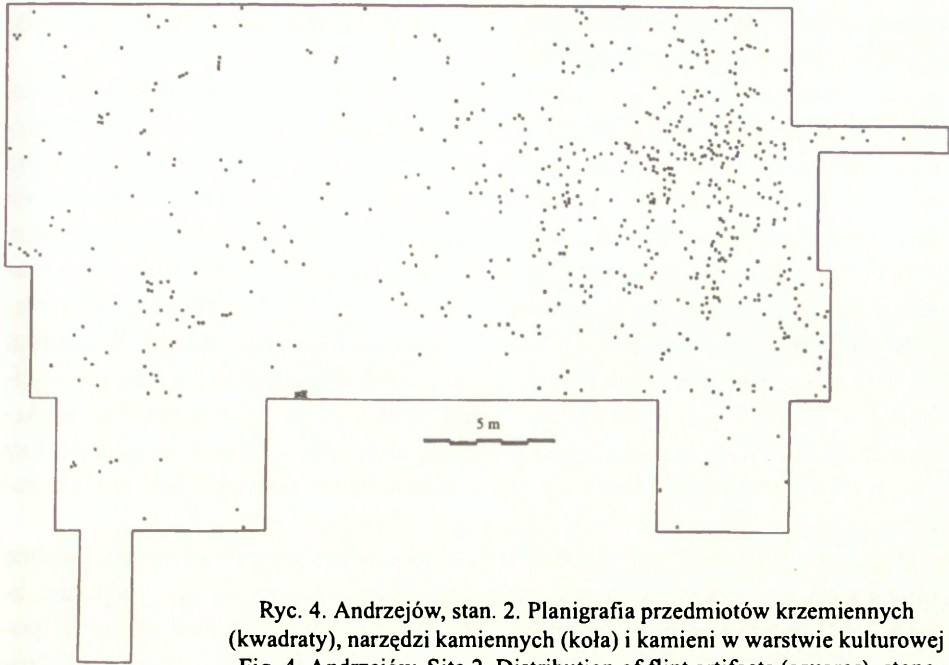
4.1. Ceramika

W Andrzejowie, stan. 2 odkryto 5839 fragmentów naczyń glinianych. Leżały głównie w warstwie kulturowej. Największe skupisko ceramiki zanotowano w obrębie niezabudowanego placu w centrum osady. Wewnątrz domów fragmenty naczyń były nieliczne, małych rozmiarów i zazwyczaj nie zdobione. W innych obiektach rejestrowano jedynie po kilka lub kilkanaście małych ułamków naczyń. Materiał charakteryzuje się dużym rozdrobnieniem. Nie mniej udało się

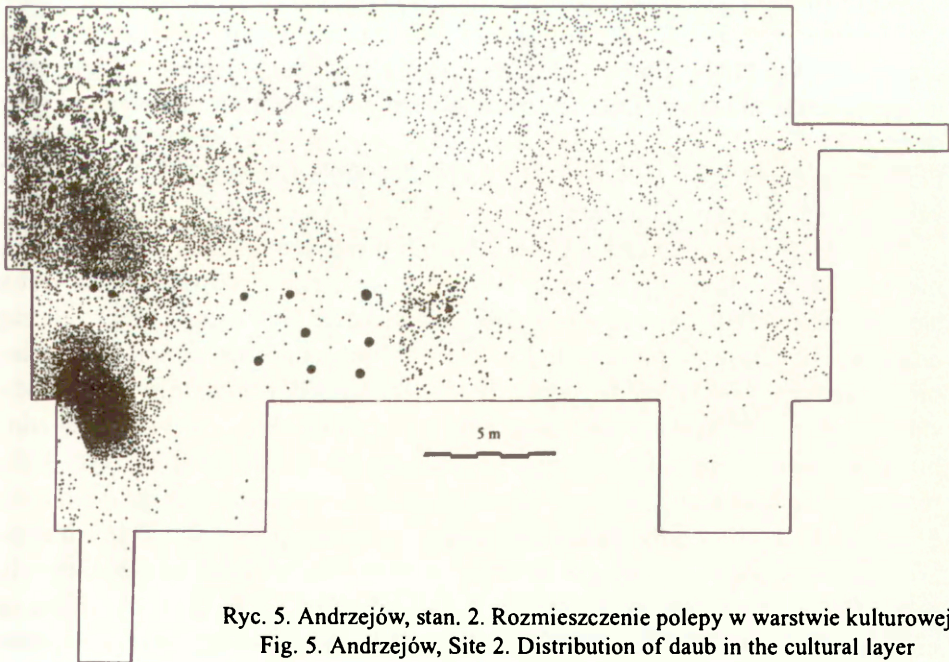

Ryc. 3. Andrzejów, stan. 2. Planigrafia fragmentów naczyń w warstwie kulturowej

Fig. 3. Andrzejów, Site 2. Distribution of potsherds in the cultural layer

Ryc. 4. Andrzejów, stan. 2. Planigrafia przedmiotów krzemianych (kwadraty), narzędzi kamiennych (koła) i kamieni w warstwie kulturowej
Fig. 4. Andrzejów, Site 2. Distribution of flint artifacts (squares), stone artifacts (rings) and pieces of stones (polygons) in the cultural layer

Ryc. 5. Andrzejów, stan. 2. Rozmieszczenie polepy w warstwie kulturowej
Fig. 5. Andrzejów, Site 2. Distribution of daub in the cultural layer

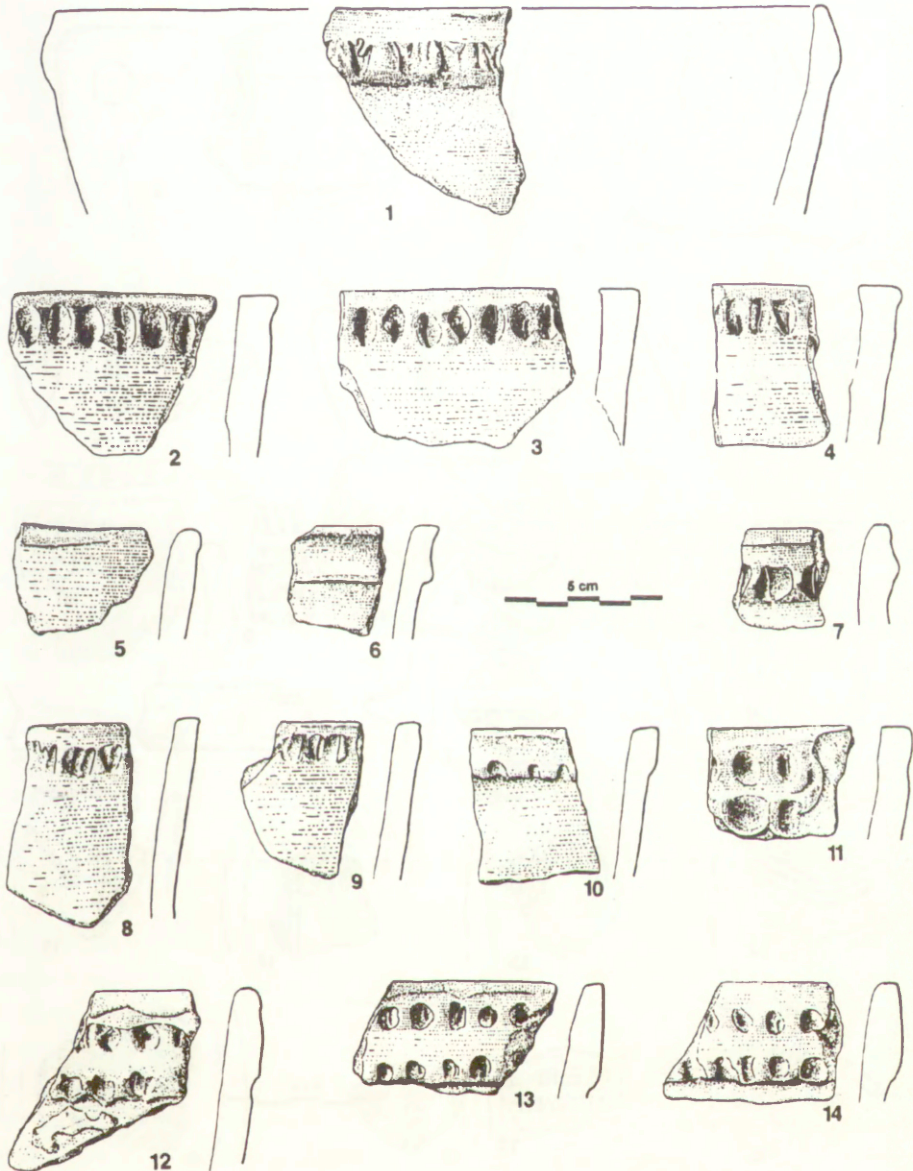
odtworzyć podstawowy zestaw naczyń używanych przez mieszkańców tej osady, sposoby ich wykonania oraz zdobienie.

Naczynia z Andrzejowa prezentują się jednolicie pod względem technologicznym. Jako domieszkę schudzającą stosowano powszechnie drobny i średnioziarnisty tłuczeń ceramiczny. Najczęściej czarne przełomy oraz charakterystyczne negatywy na powierzchniach wskazują na dodawanie do gliny drobno pociętych traw, słomy lub plew. Do masy ceramicznej dodawano też potłuczone muszle. Tego rodzaju domieszka była rzadko stosowana i łączy się wyłącznie z naczyniami zdobionymi „ornamentem mąteńskim” (ryc. 8: 2–10). Naczynia tak wykonane to głównie misy. Niekiedy ich krawędzie są zdobione nacięciami. W jednym wypadku „karbowanie” krawędzi wykonano prawdopodobnie za pomocą odcisków patyka, na który nawinięty był cienki sznur (ryc. 8: 2). Powszechny w masie ceramicznej jest piasek. Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy jest on intencjonalną domieszką, czy też stanowi naturalny składnik masy ceramicznej.

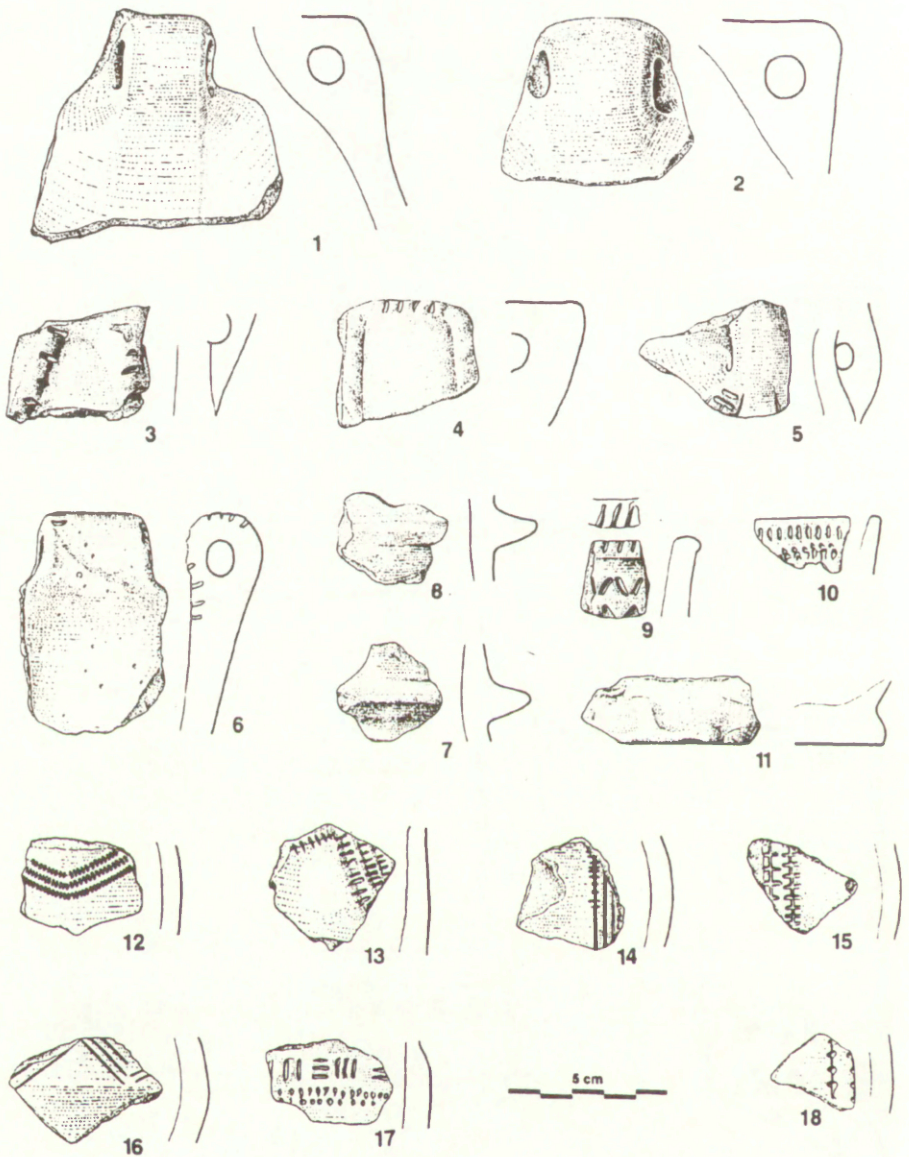
Naczynia wykonywano z dolepianych od dna wałków. Trudno jest, wobec mniejszego lub większego zniszczenia powierzchni części naczyń, jednoznacznie scharakteryzować opracowanie ścian. Można jedynie przypuszczać, iż powierzchnie opracowywano przynajmniej na dwa sposoby. Część naczyń gładzono, być może do wypolerowania. Inne, szczególnie duże formy workowate i niektóre puchary mają ścianki obrzucone warstwą mocno rozwodnionej glinki.

Najliczniejszą grupą naczyń są w Andrzejowie puchary. Spotykamy okazy niezdobione (ryc. 9: 1, 2; 10: 1, 10, 11; 11: 16) oraz ze stosunkowo rozbudowaną ornamentyką niemal wyłącznie na zewnętrznych powierzchniach ścian. Jak można sądzić z zachowanych fragmentów miały bardzo zróżnicowaną wielkość. Nie są też jednolite pod względem kształtu. Ułamkowy charakter materiału nie stwarza jednak wystarczających podstaw do precyzyjnego opisanie ich morfologii i zdefiniowania typów. Nie mniej można wskazać kilka wariantów tego naczynia.

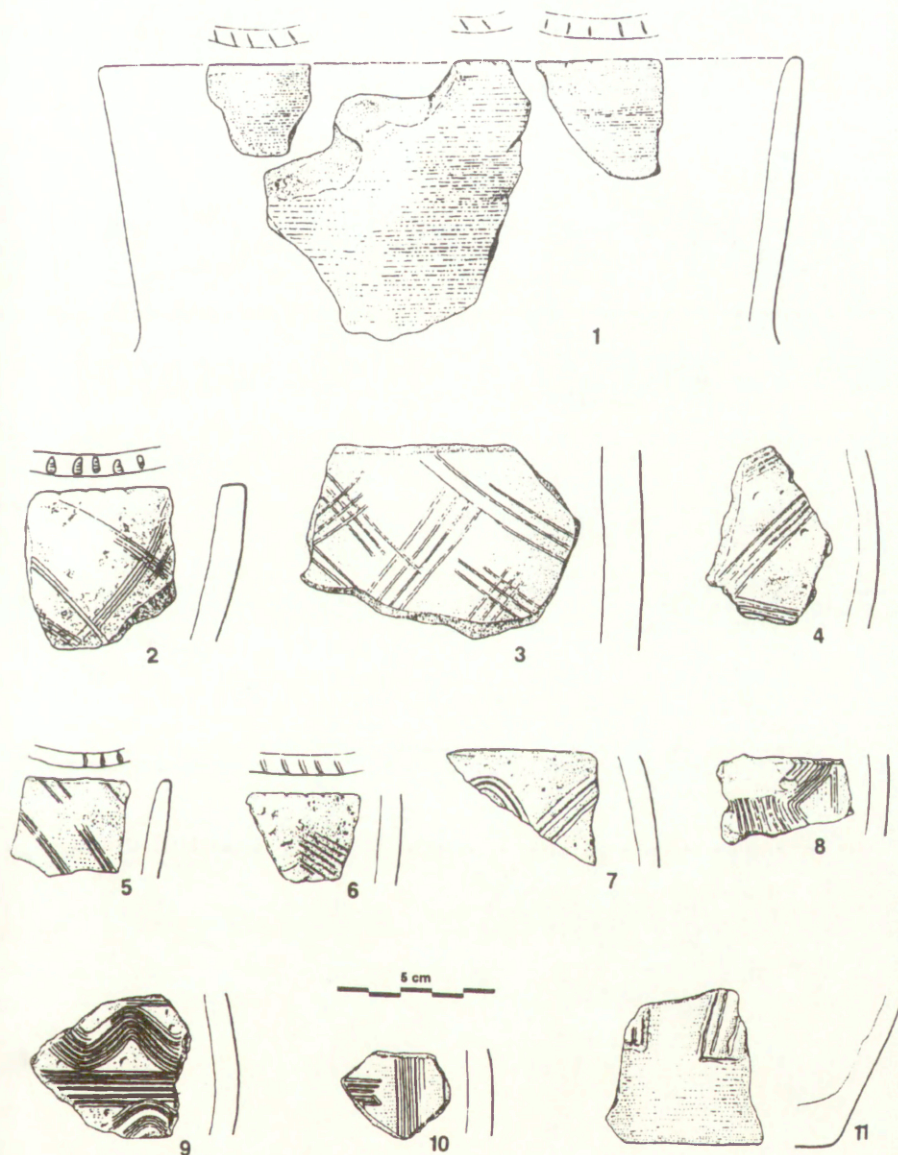
Pierwszym z nich są okazy o dość mocno wychylonym kołnierzu i ostrym, niekiedy podkreślonym przejściem brzuśca w kołnierz. Grubość ścianek waha się w granicach 5–7 mm lub nieco więcej. Wysokość tych naczyń zawierała się najprawdopodobniej w przedziale 25–40 cm. Mają na ogół prosto ścięte lub ściennione, czasem dość wyraźnie wywinięte krawędzie. Powierzchnie noszą ślady starannego wygładzenia, pierwotnie być może do połysku. Naczynia te są zdobione w górnej części kołnierza rzędem odciskanych, rzadziej rytych (ryc. 9: 5), pionowych lub lekko ukośnych słupków w układzie ciągłym lub w grupach (ryc. 9: 12; 11: 2, 11, 14). Pod słupkami bywa umieszczony zygzak z odciskanych słupków, niekiedy podwójny także w układzie naprzemiennych odcisków poziomych, pionowych i ukośnych (ryc. 9: 3, 14, 17; 11: 4, 5, 12, 13, 15; 12: 5, 6). Słupki są niekiedy znacznych rozmiarów. Specyficzny ornament tworzą szeregi słupków

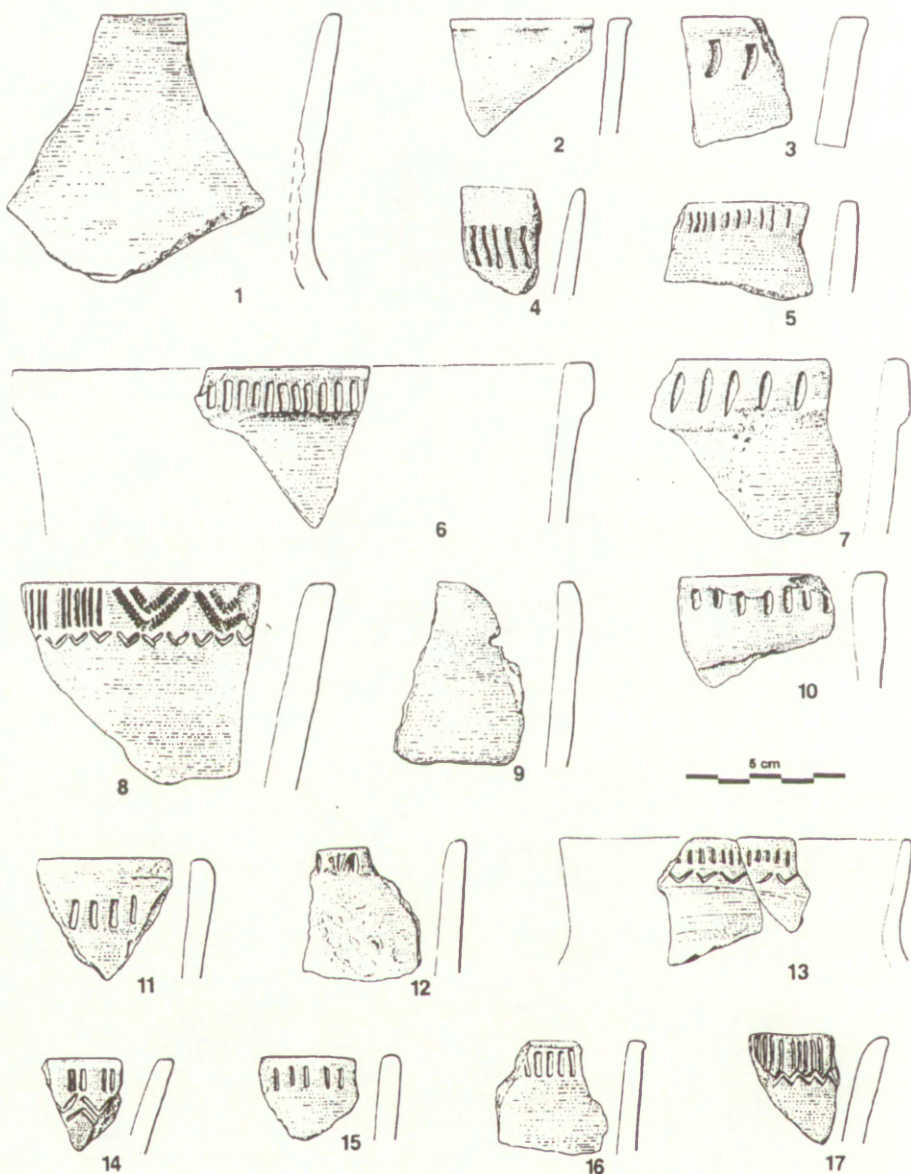
Ryc. 6. Andrzejów, stan. 2. Wybór ceramiki
 Fig. 6. Andrzejów, Site 2. Selection of pottery

Ryc. 7. Andrzejów, stan. 2. Wybór ceramiki
 Fig. 7. Andrzejów, Site 2. Selection of pottery

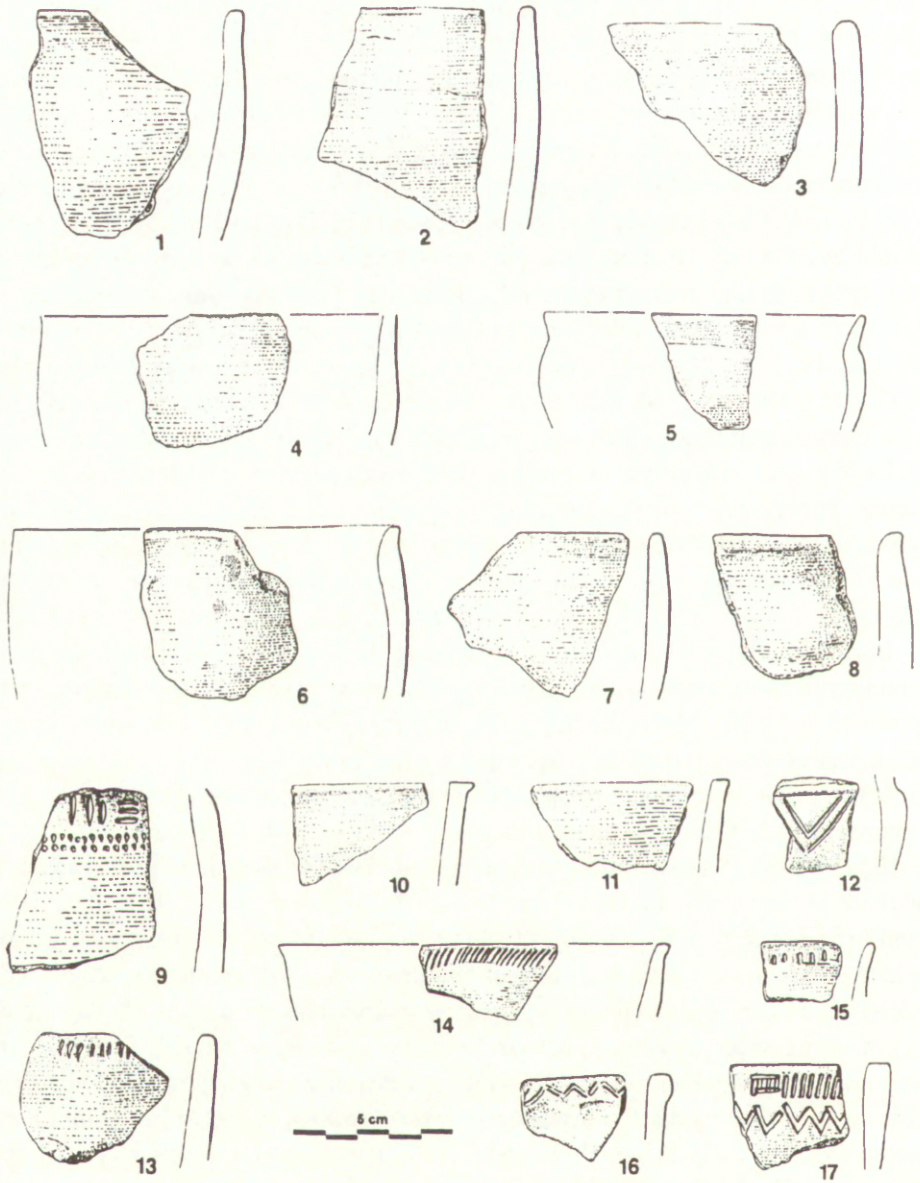
Ryc. 8. Andrzejów, stan. 2. Wybór ceramiki
Fig. 8. Andrzejów, Site 2. Selection of pottery

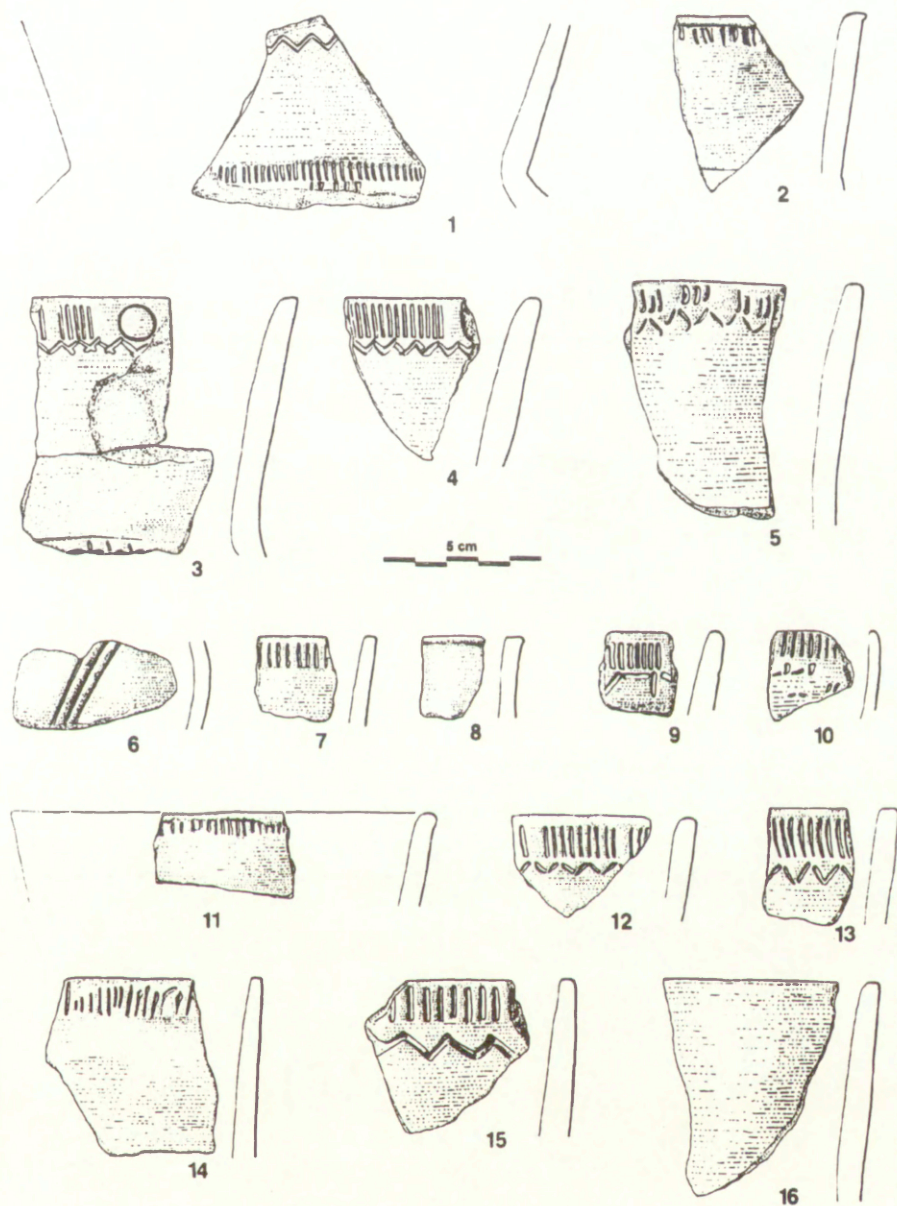
Ryc. 9. Andrzejów, stan. 2. Wybór ceramiki
 Fig. 9. Andrzejów, Site 1. Selection of pottery

różnej długości. Słupki stykają się ze sobą w postaci ciągu kątów rozwartych (ryc. 9: 4; 12: 15). Krawędzie pucharów są niekiedy zdobione ukośnymi odciskami (ryc. 8: 1; 13: 1). Taki ornament bywa jedyną formą zdobienia. Inną jego postacią są odciski palca w górnej części kołnierza (ryc. 6: 2–4, 8, 9). Wykonanie tego ornamentu powodowało wrażenie zgrubienia krawędzi. Także sporadycznie, w środkowej części kołnierza, rejestrujemy szeroką ale mało wyraźną listwę z ukośnymi, dużymi, odciskanymi słupkami. Zdarza się, iż górna część kołnierza jest zgrubiona do postaci dyskretnej pseudo-listwy (ryc. 9: 9). Niekiedy na niej (ryc. 9: 7, 10) lub pod nią ryto grupy pionowych, długich słupków (ryc. 9: 6). Słupki bywają łączone z odciskanymi punktami. Jeden okaz ma w górnej części kołnierza rozbudowaną ornamentykę odciskaną (ryc. 9: 8). Warto odnotować, iż kołnierze pucharów są zdobione zarówno w strefie przykrawędnej jak i dolnej (ryc. 11: 1, 3). Puchary tej odmiany mają także ornamentowane brzuśce (ryc. 7: 12–18; 10: 9; 13: 2, 3). Zdobiono najczęściej górne ich partie. Są to zwisające kąty, czasem najniższy z nich ma „opadające”, krótkie, pionowe, odciskane słupki. Dość częsty jest motyw drabinki niekiedy wpleciony w inne konstrukcje zdobienia. Spotykamy również ornament w postaci ukośnych lub pionowych linii rytych układających się niekiedy w smukły zygzak. W górnej części brzuśca, tuż pod kołnierzem umieszczano niekiedy krótkie odciskane słupki (ryc. 7: 16; 10: 12; 11: 6).

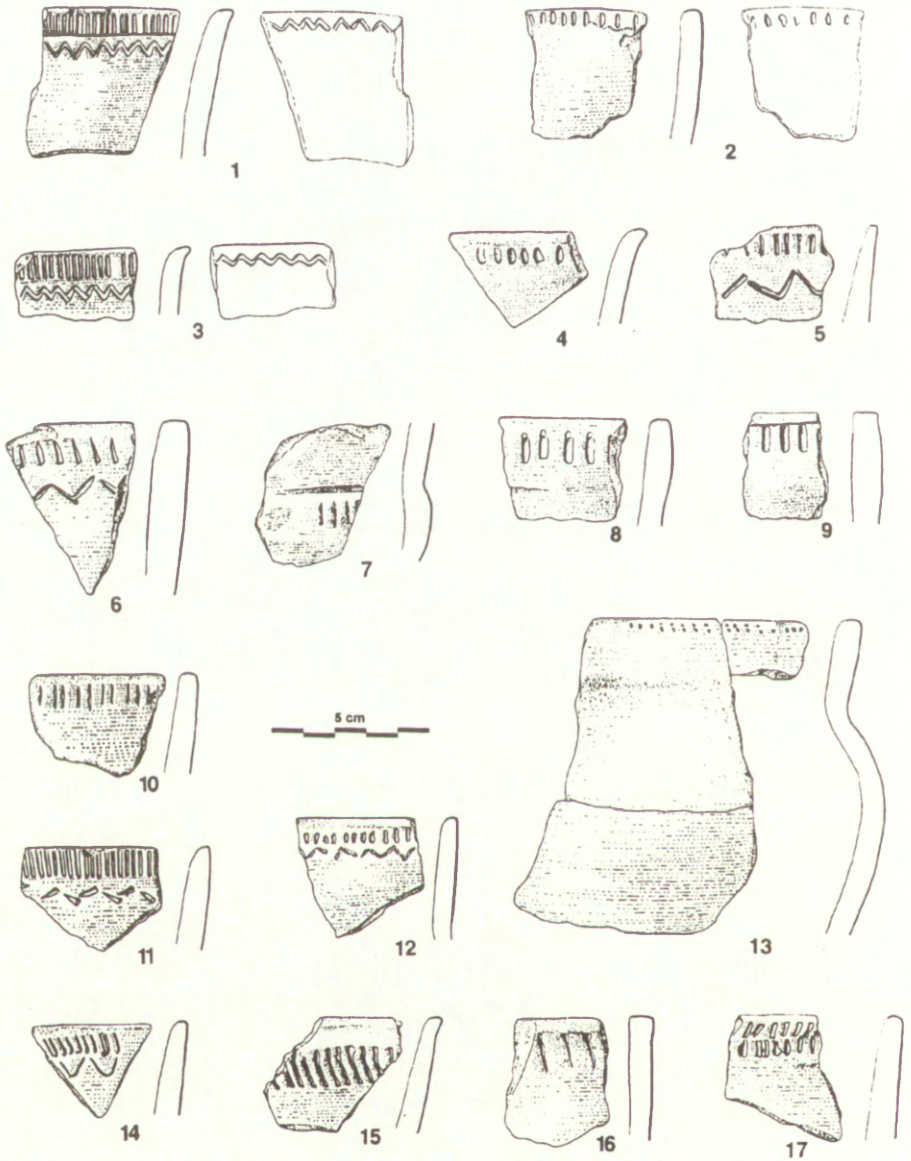
Inną odmianą puchara są formy podobne do wyżej opisanych ale znacznie mniejszych rozmiarów. Wśród nich spotykamy najczęściej okazy cienkościennie (grubość 4–5 mm). Naczynia te jeśli są zdobione, to głównie na powierzchniach zewnętrznych ścian, podobnie jak analogiczne okazy większe. Dominuje ornamentyka podkrawędna z odciskanych słupków, czasem krótkich (ryc. 10: 15) i zygzaka, także w złożonych układach (ryc. 9: 13–17; 10: 16, 17; 11: 7, 9, 10; 12: 8–10; 13: 4–6). Rzadko słupki są ryte (ryc. 10: 13, 14). Niekiedy pod krawędzią puchara umieszczano listwy zdobione odciskami palca (ryc. 6: 10). Specyficznym ornamentem są dwa rzędy krótkich słupków ukośnych układających się w kształt kątów rozwartych. Tylko raz zarejestrowano zdobienie w postaci rzędu odciskanych słupków a pod nim zygzaka z odciskanych klinów (ryc. 12: 11). Słupki są czasem krótkie, przyjmują postać odciskanych punktów (ryc. 12: 4). W jednym wypadku zarejestrowano ornament, który składał się z krótkich odciskanych słupków i pod nimi zygzaka zbudowanego z także punktów (ryc. 12: 12). Sporadycznie spotykamy dość długie słupki ryte, też z umieszczonym niżej rytym zygzakiem (ryc. 12: 14, 16). W jednym wypadku puchar zwieńczony jest zgrubioną krawędzią ukośnie nacinaną, z dwoma rzędami zygzaka z odciskanych słupków na stronie zewnętrznej (ryc. 7: 9). Jeden puchar ma pod krawędzią krótkie odciskane słupki, poniżej zaś rząd „pseudosłupków”, z których każdy zbudowany jest z dwóch punktów (ryc. 7: 10). Warto odnotować, iż odciskane słupki zdobioną

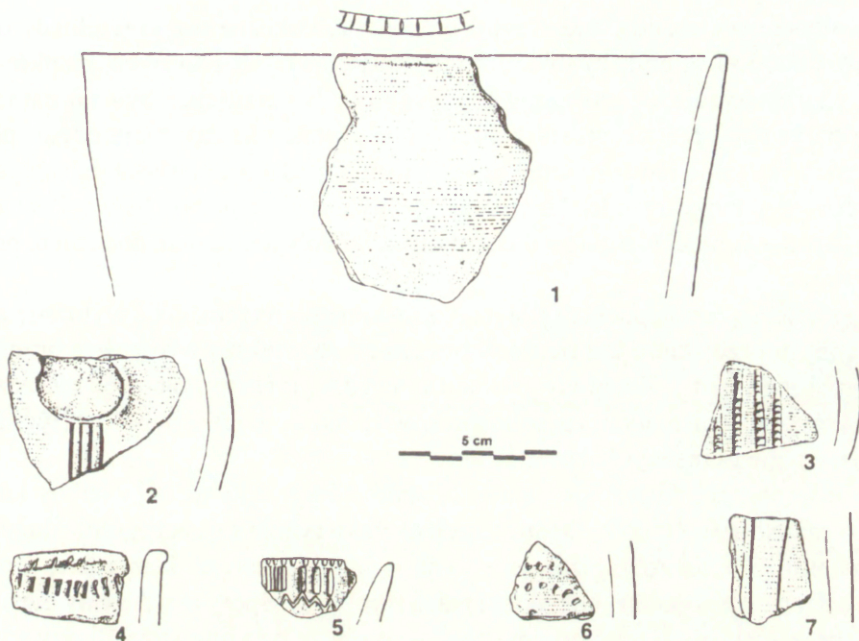
Ryc. 10. Andrzejów, stan. 2. Wybór ceramiki
 Fig. 10. Andrzejów, Site 2. Selection of pottery

Ryc. 11. Andrzejów, stan. 2. Wybór ceramiki
Fig. 11. Andrzejów, Site 2. Selection of pottery

Ryc. 12. Andrzejów, stan. 2. Wybór ceramiki
 Fig. 12. Andrzejów, Site 2. Selection of pottery

Ryc. 13. Andrzejów, stan. 2. Wybór ceramiki
 Fig. 13. Andrzejów, Site 2. Selection of pottery

niekiedy również górne partie brzuśców pucharów (ryc. 12: 7), a na jednym fragmencie zarejestrowano ciągi pionowych linii rytych w pasmach (ale nie są one wykonane grzebykiem) zakończonych krótkimi, rytymi odcinkami (ryc. 8: 11). W jednym wypadku zanotowano na brzuścu pojedyncze, proste linie ryte (ryc. 13: 7). Niektóre okazy tej odmiany pucharów, aczkolwiek nie są zbyt duże to charakteryzują się ścianami o grubości nawet 10–11 mm. Jeden z nich zdobiony jest w górnej części brzuśca dwoma rzędami zygzaka z odciskanych słupków, ponadto na nacinaną krawędź.

Sporadycznie w inwentarzu z Andrzejowa, stan. 2 notujemy fragmenty pucharów zdobione przykrawędnie także na stronie wewnętrznej. Ornament taki, w postaci słupków lub zygzaka z odcisniętych słupków zarejestrowano na naczyniach, które w strefie przykrawędnej zewnętrznej mają odcisnięte słupki lub słupki i zygzak zbudowany ze słupków (ryc. 12: 1–3).

Wśród pucharów spotykamy również fragmenty okazów prawdopodobnie bardzo dużych rozmiarów (ryc. 6: 7, 11–14). Mają one ścianki o grubości przekraczającej 1 cm. Powierzchnie są wygładzane, krawędzie prosto ścięte, niekiedy lekko zgrubione od strony zewnętrznej. Pod krawędzią umieszczano odciski

palca a także odciskano (rzadko ryto) pionowe lub ukośne słupki (niekiedy dużych rozmiarów). Spotykamy również rząd długich, rytych, ukośnych „słupków”, które charakteryzują się zróżnicowaną długością. Na brzuścach bywa ornament pasm przecinających się prostych linii rytych. Duże puchary mają często pod krawędzią szerokie listwy z jednym lub dwoma rzędami odcisków palcowych. Czasem jeden z rzędów odcisków umieszczony jest również pod listwą. Puchary takie (a przynajmniej niektóre z nich) miały kolankowate, zagięte pod kątem prostym ucha.

Specyficzną formą puchara jest okaz z niskim kołnierzem, dość wyraźnie zaznaczonym przejściem kołnierza w brzusec i największą wydętością brzuszca w górnej jego partii. Zdobiony jest pod krawędzią rzędem luźno rozmieszczonych krótkich odcisniętych „pseudosłupków” zbudowanych z punktów (ryc. 12: 13). Naczynie to ma wygładzone ścianki.

W inwentarzu z Andrzejowa, stan. 2 liczne są fragmenty różnej wielkości mis i (lub) czarek (ryc. 10: 2–8). Jedna z nich charakteryzuje się szczególnie dużymi rozmiarami. Ma lekko zagięte do wewnątrz brzegi, „ścięte” krawędzie, a pod wylewem listwę zdobioną odciskami palca (ryc. 6: 1). Spotykamy formy niezdobione oraz, niekiedy bogato ornamentowane wyłącznie na powierzchni zewnętrznej. Misy mają zazwyczaj prostą lub „lejowato” zagiętą krawędź. Wśród nich są formy o wygładzonej powierzchni i prostych brzegach. Ornament składa się z pionowych odciskanych słupków. W jednym wypadku pod słupkami umieszczono rząd na przemian poziomych i ukośnych krótkich, odcisniętych słupków. Wśród mis wyróżniają się, omówione już wcześniej, okazy z ornamentyką „montewską”. Można przypuszczać, iż dekoracja taka pokrywa większość zewnętrznych ścian naczyń. Niektóre okazy mają dodatkowo nacinaną krawędź. Cechą charakterystyczną jest tu stosowanie jako domieszki potłuczonych muszli.

W zespole z Andrzejowa zidentyfikowano fragmenty amfor. Nie mają one zdobienia. Te nieliczne ułamki, jak sądzimy nie odzwierciedlają rzeczywistego znaczenia tych naczyń w życiu społeczności z tej osady. Niewielka liczba zidentyfikowanych amfor może być raczej pochodną rozdrobnienia materiału i trudności w odtworzeniu kształtu niż tak małej rzeczywistej ilości tych naczyń.

Stosunkowo duże naczynia workowate i jajowate mają najczęściej powierzchnie obrzucone warstwą rozwodnionej glinki. Duża ilość fragmentów tego typu naczyń odkrytych w zespole z Andrzejowa wskazuje na ich powszechne wykorzystywanie na tej osadzie. Partia przy samej krawędzi najczęściej jest wygładzona. Naczynia takie zwieńczone są listwą zdobioną odciskami palcowymi.

W inwentarzu z Andrzejowa stan. 2 zidentyfikowano, stosunkowo dużo ułamków niezdobionych flasz z kryzą (ryc. 7: 7, 8). Nieliczne są natomiast naczynia miniaturowe. Zarejestrowano pozostałości niezdobionego pucharka, oraz ułamki kilku innych, trudnych do określenia jeśli chodzi o kształt, naczyń.

Dość liczne są ucha i ich fragmenty. Mają zazwyczaj kolankowaty kształt i są zagięte pod kątem prostym. Odkryto okazy niezdobione (ryc. 7: 1, 2) i ornamentowane (ryc. 7: 3, 4). Spotykamy też ucha łagodnie profilowane (ryc. 7: 5). W jednym wypadku ucho było umieszczone przy wylewie naczynia a jego krawędzie są zdobione nacięciami (ryc. 7: 6).

4.2. Polepa

Z osady w Andrzejowie, stan. 2 pochodzi bardzo dużo polepy. Leżała przede wszystkim tam, gdzie były domy słupowe. Do przygotowania „budowlanej” masy glinianej stosowano glinę z domieszką piasku, pociętych traw, słomy lub plew. Bryłki polepy mają najczęściej niewielkie rozmiary. Na kilkudziesięciu, stosunkowo dużych okazach, czytelne są negatywy detali konstrukcyjnych urządzeń osadowych. Na podstawie tych odcisków wiemy, iż stosowano powszechnie plecionkę z gałęzi o grubości do 3 cm. Gliną oblepiano konstrukcje z sitowia lub trzciny. Wyglądzone bryły polepy wskazują na staranne opracowanie ścian domów.

4.3. Materiały krzemienne

Rozkład przedmiotów krzemiennych miał postać bezkrzemienicową. Leżały w warstwie kulturowej wyznaczającej poziom użytkowy osady. Prawie wszystkie okazy odkryto w obrębie niezabudowanego placu centralnego. Praktycznie nie notowano ich w obiektach. Z terenu domów, z jam i z palenisk pochodzą zaledwie pojedyncze, małe okruchy. W próchnicy i w piaskach eolicznych, które pokrywały warstwę kulturową nie notowano materiałów krzemiennych. Generalnie, rozmieszczenie przedmiotów krzemiennych jest zbieżne z rozkładem przestrzennym innych grup materiału, przede wszystkim ułamków naczyń i przedmiotów kamiennych.

Inwentarz krzemienny z Andrzejowa składa się z 694 przedmiotów (Tabela 1). Większość z nich wykonana jest z lokalnych surowców kredowych narzutowych. Nieliczne zabytki, głównie wióry i narzędzia wykonane są z krzemieni niemiejscowych: świeciechowskiego, czekoladowych i wołyńskiego. W skutek przepalenia, części przedmiotów nie udało się sklasyfikować surowcowo. Materiały krzemienne badano zgodnie z założeniami analizy dynamicznej. Sklasyfikowano je w ramach pięciu głównych grup typologicznych. Strukturę procentową poszczególnych grup opisano dwojako. W pierwszej wersji udział poszczególnych taksonów obliczono w stosunku do całego inwentarza. W drugiej, ustalając frekwencję poszczególnych kategorii materiału, w obliczeniach pominięto naturalne okruchy krzemienia. Jak sądzimy, taki sposób prezentacji pełniej charakteryzuje analizowany zespół.

Tabela 1. Andrzejów, stan. 2. Struktura typologiczno surowcowa inwentarza krzemienego. 1 — krzemień bałtycki (jaskółczy chlebek); 2 — krzemień kredowy narzutowy; 3 — krzemień świeciechowski; 4 — krzemień czekoladowy; 5 — krzemień wołyński; 6 — krzemień przepalony. W nawiasach podano wartości procentowe obliczeń, w których nie uwzględniono okruchów naturalnych

Table 1. Andrzejów, Site 2. Typology/raw material structure of flint artifacts.

1 — the Baltic flint (the “sparrow breads”); 2 — the Cretaceous erratic flint; 3 — the Świeciechów flint; 4 — the chocolate-like flint; 5 — the Volhynian flint; 6 — burnt flint. (percentage values in parentheses; natural rock chunks not included)

Kategoria materiału	Rodzaj krzemienia						Razem	
	1	2	3	4	5	6	n	%
Okruchy	1	50	-	-	-	17	68	9,8
Okruchy złuszczone	2	154	-	-	-	74	230	33,14 (36,74)
Odlupki z powierzchnią naturalną i ich fragmenty	-	40	-	2	-	-	42	6,05 (6,71)
Odlupki jednokierunkowe i ich fragmenty	-	39	-	1	-	-	40	5,76 (6,39)
Odlupki wielokierunkowe i ich fragmenty	-	14	-	-	-	-	14	2,02 (2,24)
Fragmenty nieokreślonych odlupków	-	81	-	3	-	56	140	20,17 (22,36)
Rdzenie wiórowe i ich fragmenty	-	6	-	-	-	1	7	1,01 (1,12)
Wióry z powierzchnią naturalną i ich fragmenty	-	4	-	-	-	-	4	0,58 (0,64)
Wióry od rdzeni jednopiętowych i ich fragmenty	-	27	-	12	-	7	46	6,63 (7,35)
Wióry metryczne	-	2	-	-	-	-	2	0,29 (0,32)
Zatępce	-	1	-	-	-	-	1	0,14 (0,16)
Łuszczenie	1	67	-	-	-	8	76	10,95 (12,14)
Narzędzia	-	11	1	5	5	2	24	3,46 (3,83)

Grupa okruchów. Jest to najliczniejsza grupa materiałów krzemienych (Tabela 2). Obejmuje okazy bez wyraźnych śladów obróbki i obrabiane. Pierwsze z nich, choć w sensie typologicznym, nie są artefaktami, uważamy również za integralny składnik inwentarza. Z uwagi na eoliczny charakter podłoża okruchy te musiały być przyniesione w to miejsce przez człowieka. Choć nie były dalej obrabiane, a przynajmniej nie wskazują na to wyraźne ślady, stanowią jednak materiał w specyficzny sposób wykorzystany przez mieszkającą tu społeczność KPL. Grupa okruchów jest najbardziej zwartą pod względem surowcowym. Poza okazami przepalonymi, nie sklasyfikowanymi surowcowo, wszystkie okruchy są z krzemieni kredowych narzutowych. Większość z nich ma ślady wstępnej obróbki. Na ogół po odbiciu od jednego do kilku odlupków były porzucane. Są zróżnicowane pod względem wielkości, najczęściej ich wymiary nie przekraczają jednak 45 mm. Okruchy są surowcem przyniesionym przez mieszkańców do osady. Tutaj, po wstępnej selekcji, część z nich odrzucano bez podejmowania prób eksploatacji, część natomiast podlegała dalszej obróbce. Wiele okruchów, głównie w skutek nie zamierzonych pęknięć szybko porzucano jako nieprzydat-

Tabela 2. Andrzejów, stan. 2. Struktura wielkościowa okruchów krzemieniowych
Table. 2. Andrzejów, Site 2. Size structure of flint chunks

Długość w mm	n	%
0-5	1	0,48
6-10	3	1,45
11-15	14	6,76
16-20	24	11,59
21-25	36	17,39
26-30	45	21,74
31-35	33	15,94
36-40	20	9,66
41-45	14	6,76
46-50	8	3,86
50+	9	4,35
Razem	207	

ne do dalszego wykorzystania. Okruchy należy uznać za przejaw wstępnej obróbki surowca na tej osadzie. Takiej grupy nie wyróżniamy jednak na osadzie w Andrzejowie jako rzeczywiście istniejącego etapu produkcji krzemieniarskiej. Wynika to stąd, że wstępna obróbka bywała niekiedy zarazem finalnym stadium pozyskiwania półsurowca, szczególnie odłupków z krzemienia narzutowego. Jest to konsekwencją generalnie złej jakości miejscowych krzemieni narzutowych. Okruchy są niewielkich rozmiarów z częstymi spękaniem. Wymóg pozyskania wystarczającej ilości półsurowca spełniającego warunki dalszego

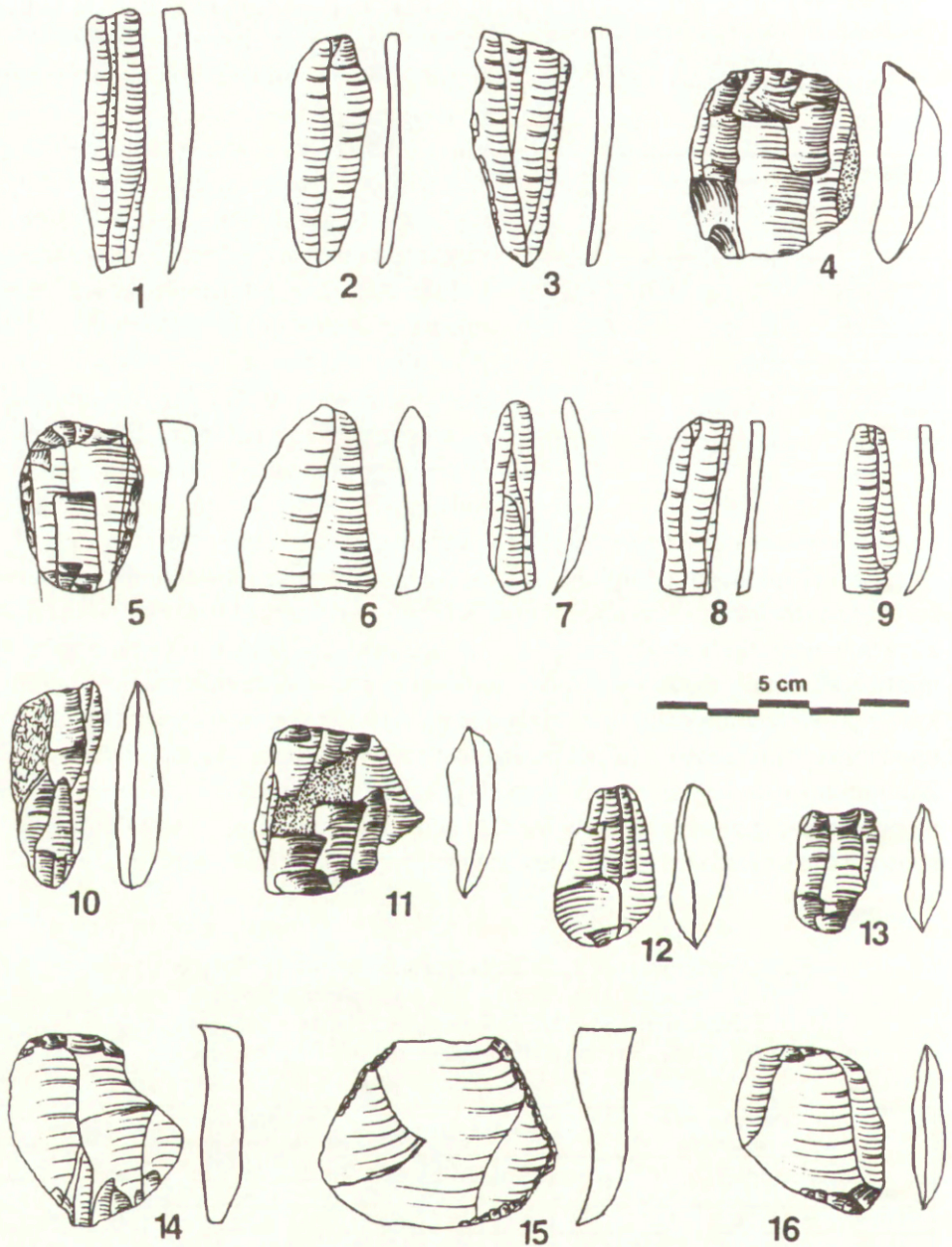
wykorzystania powodował więc konieczność obtłukiwania dużej liczby brył.

Grupa eksploatacji odłupkowej (Tabela 3). Jest drugą pod względem wielkości częścią inwentarza krzemienego z Andrzejowa. Poza nielicznymi okazami z krzemienia czekoladowego i formami przepalonymi, obejmuje wyłącznie przedmioty w krzemieni narzutowych. W grupie tej zwraca uwagę znaczna ilość odłupków z powierzchnią naturalną. Mają one piętki zbliżone do krawędziowych, co upodabnia je niekiedy do łuszczyk. Ich wielkość rzadko jest większa niż 30 mm. Z odłupków tych wykonywano także narzędzia. Odłupki z powierzchnią naturalną potwierdzają wcześniejsze wcześniej sformułowane spostrzeżenia dotyczące sposobu traktowania krzemieni narzutowych przez mieszkańców tej osady. Z jed-

Tabela 3. Andrzejów, stan. 2. Struktura typologiczno-wielkościowa odłupków.

1 — piętki krawędziowe, 2 — piętki płaszczyznowe
Table 3. Andrzejów, Site 2. Typology/size structure of flakes.
1 — edge striking platforms, 2 — flat striking platforms

Wielkość w mm	Odłupki z pow. naturalną			Odłupki jednokierunkowe				Odłupki wielokierunkowe			Razem	
	1	razem	%	1	2	razem	%	1	2	razem	n	%
6-10	1	1	3,13	3	-	3	7,69	-	-	-	4	5,06
11-15	6	6	18,75	18	-	18	46,15	-	-	-	24	30,38
16-20	7	7	21,88	4	-	4	10,26	3	-	3	14	17,72
21-25	7	7	21,88	5	2	7	17,95	-	2	2	16	20,25
26-30	6	6	18,75	3	1	4	10,26	1	-	1	11	13,92
31-35	2	2	6,25	3	-	3	7,69	-	-	-	5	6,33
36-40	2	2	6,25	-	-	-	-	1	-	1	3	3,8
41-45	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1,27
46-50	1	1	3,13	-	-	-	-	-	-	-	1	1,27

Ryc. 14. Andrzejów, stan. 2. Materiały krzemienne. 1, 2, 4-6, 10-13, 16-krzemień kredowy narzutowy, 14, 15 — krzemień wołyński, 3, 7-9 — krzemień czekoladowy
 Fig. 14. Andrzejów, Site 2. Flint artifacts. 1, 2, 4-6, 10-13, 16 — cretaceous erratic flint, 14, 15 — volynian flint, 3, 7-9 — chocolate flint

nej strony są one rezultatem wczesnej fazy obróbki brył, z drugiej mogły stanowić pełnowartościowy półsurowiec do produkcji narzędzi. Relatywnie znaczna ilość takich odłupków łączy się z koniecznością obtłukiwania dużej ilości często niewielkich naturalnych okruchów.

Odłupki z negatywami odbić zgodnymi z osią odłupka są dość liczne. Nie są jednocześnie formami charakterystycznymi. Można je łączyć z różnymi procesami wytwórczymi, w tym mogły stanowić rezultat zamierzonych działań skierowanych na pozyskanie takiego właśnie półsurowca. Odłupki jednokierunkowe nie są duże. Ich największe rozmiary nie przekraczają 35 mm. Mają piętki zbliżone do krawędziowych, rzadziej wyraźnie płaszczyznowe. Poza jednym okazem z krzemienia czekoladowego są wykonane z krzemieni narzutowych.

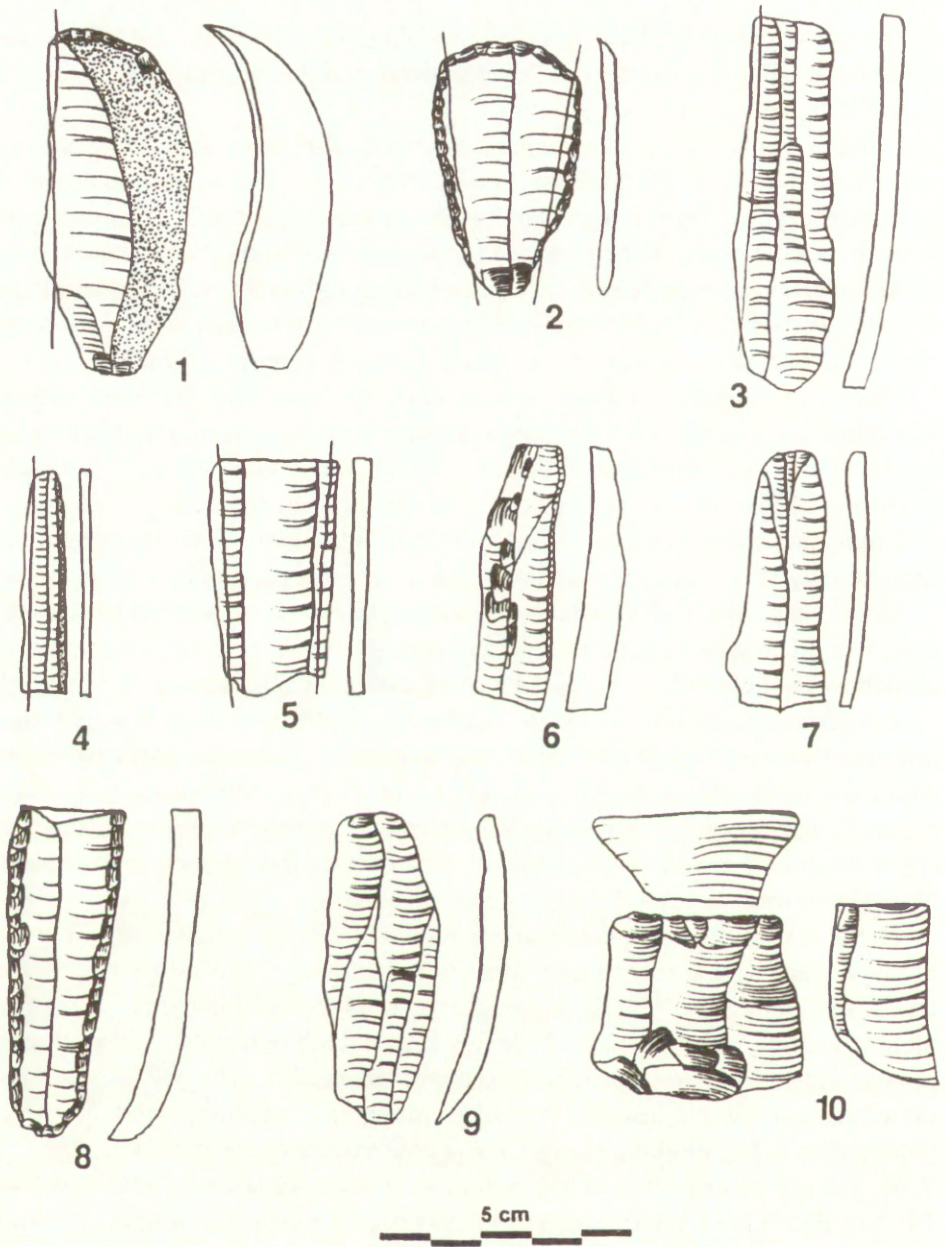
Mało jest odłupków z negatywami odbić wielokierunkowych na stronie wierzchniej. Łączą się one z bardziej zaawansowanymi etapami produkcji krzemieniarskiej. Nie są to jednak formy na tyle charakterystyczne, aby pewnie można było je odnosić do określonego cyklu produkcyjnego na osadzie.

Najliczniejsze w Andrzejowie są fragmenty odłupków tak małe, że bardziej szczegółowy ich opis nie jest możliwy. Duża ich część jest ponadto przepalona.

Grupa eksploatacji wiórowej. Dość wyraźnie zaznacza się w inwentarzu z Andrzejowa. Stanowi 8,65% zespołu krzemienego (9,59% jeśli nie uwzględnimy okruchów naturalnych). W jej skład wchodzi różne wióry i rdzenie.

Z Andrzejowa pochodzi 7 rdzeni i ich fragmentów. Są to: 2 silnie wyeksploatowane rdzenie jednopiętowe (ryc. 15: 10) w ostatniej fazie używane do odbijania odłupków, mają zniszczone tyły, pięty są uformowane jednym odbiciem, a odłupnie zachodzą na boki; 2 mocno wyeksploatowane rdzenie ze zmienioną orientacją, w ostatniej fazie odbijano z nich odłupki oraz trzy fragmenty nieokreślonych rdzeni, zapewne wiórowych, w tym jeden przepalony.

Nieliczne są wióry z powierzchnią naturalną. Odkryto 4 takie okazy. Wszystkie wykonane są z krzemienia kredowego narzutowego. Również nie są liczne tzw. wióry metryczne. W naszym inwentarzu mogły być nieudany efektem eksploatacji rdzeni wiórowych, pochodzić z wstępnej lub odłupkowej fazy ich eksploatacji lub też mogą łączyć się chęcią pozyskania z okruchów półsurowca o parametrach wiórów. Najliczniejsze w tej grupie są dość regularne wióry od rdzeni jednopiętowych. Dominują okazy z surowców narzutowych (ryc. 14: 1, 2, 6; 15: 7, 9). Zwraca uwagę znaczna liczba wiórów z krzemienia czekoladowego (ryc. 14: 7–9; Ryc. 15: 3). Wióry zachowane są najczęściej w postaci złamanej. Utrudnia to określenie ich pierwotnej wielkości. Należy przypuszczać, iż wióry z krzemieni narzutowych raczej nie przekraczały 10 cm długości. Podobnymi rozmiarami mogły się charakteryzować okazy z krzemienia czekoladowego. Jedyne w inwentarzu zatępiec pochodzi z rdzenia jednopiętowego z krzemienia narzutowego (ryc. 15: 6).

Ryc. 15. Andrzejów, stan. 2. Materiały krzemienne. 1, 6, 7, 9, 10 — krzemień kredowy narzutowy, 2, 5, 8 — krzemień wołyński, 3, 4 — krzemień czekoladowy
 Fig. 15. Andrzejów, Site 2. Flint artifacts. 1, 6, 7, 9, 10 — cretaceous erratic flint, 2, 5, 8 — volynian flint, 3, 4 — chocolate flint

Tabela 4. Andrzejów, stan. 2. Struktura typologiczna łuszczni
Table 4. Andrzejów, Site 2. Typology structure of splintered pieces

Kategoria	ilość
Oba bieguny ostre	10
Jeden biegun ostry drugi tępy	8
Oba bieguny tępe	4
Fragmenty nieokreślonych łuszczni	45
Razem	67

Grupa łuszczni (Tabela 4). Bardzo liczne w Andrzejowie są łuszcznie (ryc. 14: 4, 10–13, 16). Poza jednym okazem z „jaskótczego chleбка” i 8 przepalonymi (nie określonymi surowcowo) wszystkie są wykonane z krzemienia kredowego narzutowego. Łuszcznie są zróżnicowane pod względem kształtu i wielkości. Większość z nich jest jednak połamana. Duża ilość łuszczni w Andrzejowie może łączyć się z wielokierunkowym wykorzystaniem

okruchów krzemienia narzutowego. Z jednej strony nie można wykluczyć, iż były to narzędzia, z drugiej, że w trakcie ich formowania pozyskiwano półsurowiec przydatny do dalszego wykorzystania. W tym miejscu należy podkreślić, iż w Andrzejowie nie natrafiono na typowe łuszczki. W kontekście tak dużej ilości łuszczni jest to stan zaskakujący. Warto jednak przypomnieć, iż wiele odłupków ma piętki zbliżone do krawędziowych, co upodabnia je do łuszczek, a bardzo wiele odłupków zachowało się w drobnych fragmentach i nie można wykluczyć, iż przynajmniej część z nich pochodzi właśnie z łuszczni.

Narzędzia (Tabela 5). Na osadzie KPL w Andrzejowie odkryto 24 narzędzia. Wśród nich są formy retuszowane i pozbawione retuszu, z wyraźnymi śladami pracy. Narzędzia wykonane są zarówno z krzemienia narzutowego jak i z surowców niemiejskowych. Z czterech znalezionych drapaczy wiórowych każdy wykonany jest z innego krzemienia (ryc. 14: 5; 15: 2): kredowego narzutowego,

Tabela 5. Andrzejów, stan. 2. Struktura typologiczno surowcowa narzędzi krzemiennych.
1 — krzemień kredowy narzutowy; 2 — krzemień świeciechowski; 3 — krzemień czekoladowy;
4 — krzemień wołyński; 5 — krzemień przepalony

Table 5. Andrzejów, Site 2. Typology/raw material structure of flint tools.
1 — the Cretaceous erratic flint; 2 — the Świeciechów flint; 3 — the chocolate-like flint;
4 — the Volhynian flint; 5 — burnt flint

Kategoria	1	2	3	4	5
Drapacze wiórowe	1	-	1	1	1
Drapacze odłupkowe	1	-	-	1	-
Wiórowce	-	-	-	1	-
Wióry retuszowane	2	-	-	-	-
Wióry spracowane	1	-	3	2	-
Półtylczaki	1	-	-	-	-
Odlupki retuszowane	1	-	1	-	1
Okruchy spracowane	1	-	-	-	-
Trapezy	1	-	-	-	-
Fragmenty siekier	2	1	-	-	-

czekoladowego i wołyńskiego. Jeden okaz, przepalony, nie został sklasyfikowany surowcowo. Drapacze wiórowe zachowały się fragmentarycznie. Mają zakolone drapiska i spracowaną jedną krawędź boczną. Na drapiskach nie stwierdzono wyraźnych śladów pracy. Nasuwa się przypuszczenie, iż drapiska pełniły rolę zatępek ułatwiających posługiwanie się narzędziami lub ich oprawę. Sam drapacz stanowił zaś wkładkę sierpa lub ostrze innego narzędzia tnącego. Dwa drapacze wykonane są z odłupków z krzemienia narzutowego i wołyńskiego (ryc. 14: 14). Drugi z wymienionych okazów to duży drapacz wachlarzowaty.

Jedyny znaleziony na stanowisku wiórowiec wykonany jest z krzemienia wołyńskiego (ryc. 15: 8). Ma starannie retuszowane krawędzie. Natomiast dwa retuszowane wióry z krzemienia narzutowego mają jedną krawędź wyraźnie wyswieconą. Formami specyficznymi są wióry nieretuszowane z wyraźnie spracowanymi krawędziami (ryc. 14: 3; 15: 3–5). Jest to najliczniejsza grupa narzędzi na osadzie. Wykonane są z różnych krzemieni: jeden z narzutowego, trzy z czekoladowego i dwa z wołyńskiego. W każdym wypadku jedna krawędź pełniła rolę ostrza. Zespół narzędzi wykonanych z wiórów uzupełnia półtylczak z wyswieconą krawędzią (ryc. 15: 1) i fragment zbrojnika trapezowego. Z Andrzejowa pochodzą również trzy retuszowane odłupki (ryc. 14: 15) i jeden retuszowany okruch. Inwentarz ten uzupełniają trzy niewielkie fragmenty siekier czworościenne z krzemienia narzutowego i świeciechowskiego.

Wszystkie narzędzia są formami zużyтыми. Zwraca uwagę znaczna liczba narzędzi z krzemieni niemiejscowych. Niekiedy, jak w wypadku krzemienia wołyńskiego i świeciechowskiego, surowce te w inwentarzu reprezentowane są wyłącznie przez narzędzia i ich fragmenty. Zarówno zestaw form jak i ich stan zachowania wskazują, iż są to okazy porzucone, nie przydatne już do dalszego wykorzystania. Nasuwa się wniosek, że narzędzia w jakikolwiek sposób sprawne zostały zabrane w chwili opuszczenia osady. Nie jest więc wykluczone, że zastany inwentarz nie odpowiada rzeczywistemu obrazowi krzemieniarstwa tej społeczności. Wydaje się, iż duże znaczenie dla tej grupy miały narzędzia wykonane z dużych wiórów, głównie z krzemienia wołyńskiego. Narzędzia takie dostawały się do osady w postaci ukształtowanej, gotowej do użycia. Podobnie sprawa się miała z wiórami z krzemienia czekoladowego, choć w tym wypadku należy dopuścić możliwość sprowadzania tego krzemienia w postaci wiórów, odłupków lub wręcz brył surowca. Przypuszczamy, iż rola narzędzi z tych krzemieni w życiu codziennym społeczności z Andrzejowa mogła być znacznie większa niż wynikać by to mogło z prostej statystyki materiału. Narzuca się hipoteza, iż były to narzędzia specjalistyczne, ale podstawowe i wręcz niezbędne. Dlatego też porzucono tylko okazy zupełnie zużyte. Takiego znaczenia mogło nie mieć większość narzędzi z krzemieni narzutowych, wykorzystywanych wszechstronnie, ale

raczej do doraźnych celów. Same rozmiary, z oczywistych względów niewielkie, określały ich miejsce w czynnościach gospodarczych oraz wartość.

Powyższe sugestie nie wynikają wprost ze struktury inwentarza. Sądzymy jednak, iż pełniej opisują rzeczywisty obraz, a także mają uzasadnienie ekonomiczne np. w zakresie potrzeb związanych z uprawami roślin (ścinaniem). Ponadto trudno sobie wyobrazić, iż społeczność pradziejowa pochopnie porzucała jeszcze przydatne i ważne, trudno osiągalne a zatem cenne przedmioty, jakimi zapewne były narzędzia wiórowe i rdzeniowe (np. siekiery) wykonane z takich krzemieni jak wołyński, świeciechowski czy czekoladowy.

4.4. Materiały kamienne

W obrębie osady zarejestrowano 292 przedmioty kamienne. Są wśród nich fragmenty narzędzi, kamienie ze śladami obróbki oraz formy naturalne. Część kamieni nosi ślady przepalenia. W inwentarzu tym zidentyfikowano dwa typy narzędzi. Pierwszy z nich to ułamki siekier. Jeden fragment pochodzi z siekiery wykonanej najprawdopodobniej z serpentynitu. Pozostałe (4 ułamki) z narzędzi zrobionych z kamieni z otoczenia osady. Drugą kategorią „typologicznych” narzędzi kamiennych są kuliste rozcieracze. W Andrzejowie, stan. 2 odkryto 7 ich fragmentów.

Kamienie leżące w paleniskach nie tworzyły logicznych konstrukcji. Nie noszą też śladów obróbki. Ich przepalenie wskazuje na niewątpliwy związek z tymi obiektami. Mogły pełnić różnorakie funkcje, od czynnika podtrzymującego ciepło, po podstawki na naczynia stawiane w palenisku. Okruchy kamienne z wypełnisk dołków posłupowych są niewątpliwie elementem konstrukcyjnym budynków. Stabilizowały, niekiedy wraz z gliną szkielec ścian i zadaszenia.

Duża część kamieni odkrytych w obrębie osady to okazy przyniesiony przez jej mieszkańców i porzucone gdy spełniły swoje zadanie. Wiele z nich nie ma wyraźnych śladów pracy czy obróbki. Nie oznacza to jednak, że nie mogło być na wiele sposobów wykorzystywane. Używanie ich jako różnego rodzaju podstawki, podkładki czy nawet tłuki nie musiało bowiem zawsze pozostawić wyraźnych śladów.

5.4. Kości zwierzęce

Piaszczyste podłoże nie sprzyja zachowaniu się szczątków organicznych. Stwierdzenie to odnosi się także do kości. W obrębie warstwy kulturowej natrafiano jedynie na bardzo drobne fragmenty. Stan zachowania tego materiału uniemożliwia jakiegokolwiek próby identyfikacji gatunkowej.

5. FORMY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENI

W rezultacie badań w Andrzejowie, stan. 2 odkryto: 5 domów, 10 jam i fragmenty jam zniszczonych przez piasznice oraz ślady po 3 paleniskach. Dwa domy uległy zniszczeniu. Wyznaczają je skupiska polepy, z których pierwsze jest częściowo zniszczone przez piasznicę, drugie — przez jeden z wykopów fundamentowych pod podstawę działła i wybieranie piasku. Trzy domy i 5 jam tworzyły wyraźne skupisko w zachodniej części osady. W części SE, w pobliżu zniszczonego skupiska polepy ulokowane były trzy jamy. Paleniska i 2 jamy były umiejscowione w strefie centralnej osady (ryc. 2).

5.1. Domy

W Andrzejowie, stan. 2 odkryto pozostałości pięciu konstrukcji interpretowanych jako domy. Trzy z nich (nr 1, 2 i 3) zostały odsłonięte w całości. Na dwa następne natrafiono w strefie zniszczonej. Jedynym ich śladem są skupiska polepy przemieszczonej w trakcie prac budowlanych i wydobywanie piasku.

Zasięg domu 1 wyznaczają dołki posłupowe, silnie przepalone podłoże do głębokości 30 od poziomu identyfikacji domostwa oraz skupisko brył polepy (ryc. 2, 5). Dołki posłupowe uchwycono w części N, W i S domu. Na planie są okrągłe o średnicy do 40 cm, osiągały głębokość do 80 cm poniżej poziomu identyfikacji (spągu warstwy kulturowej). W górnych częściach wypełnisk rejestrowano polepę oraz w różnym stopniu przepaloną glinę a niekiedy także kamienie. Specyficzny charakter wypełnisk wskazuje na umieszczanie słupów we wcześniej wykopanych dołkach a następnie umacnianie ich gliną i kamieniami. Podobną sytuację stwierdzono na osadzie KPL w Dobroniu, stan. 1 (Pelisiak 1985, s. 22, ryc. 14). Takie mocowanie słupów w podłożu dowodzi zamysłowi wznoszenia trwałych i stabilnych konstrukcji ścian. W części wschodniej domu nie uchwycono śladów po słupach. W obrębie domostwa i w jego otoczeniu polepa leżała w postaci bardzo licznych, różnej wielkości brył. Odciski detali architektonicznych wskazują, że ściany były zbudowane z plecionych gałęzi o grubości do 3 cm i prawdopodobnie trzciny. Ściany były oblepione gliną. Na podstawie układu słupów, zasięgu strefy przepalonego podłoża oraz rozmieszczenia polepy, powierzchnię domu 1 szacujemy na 20–25 m². W obrębie budynku zabytki KPL, poza polepą były nieliczne. Odkryto kilkadziesiąt bardzo drobnych fragmentów naczyń glinianych, kilka okruchów krzemienych oraz bardzo drobne i nieliczne fragmenty kości zwierzęcych.

Dom 2 był prawie prostokątny. Jego konstrukcja wspierała się na 8 słupach. Na podstawie układu dołków posłupowych jego powierzchnię szacujemy na ok. 22 m². W obrębie tego domu i w jego najbliższym otoczeniu w zasadzie nie rejes-

trowano polepy. Natrafiono natomiast na grudy nie przepalanej gliny. W domu 2 zabytki KPL nie były liczne. Odkryto tam kilkadziesiąt małych fragmentów naczyń, kilka fragmentów odłupków i okruchów krzemienych.

Dom 3. Został zidentyfikowany na podstawie skupiska polepy i obszaru mocno przepalonego podłoża. Rumowisko polepy było elipsoidalne, o powierzchni ponad 20 m² i miąższości do 30 cm. Pod nią, na jednym poziomie odkryto kilkanaście przepalonych otoczków kamiennych. Nie tworzyły skupisk, ich układ był raczej bezładny. Pod polepą, w centralnej części strefy przepalonej odkryto duży dołek posłupowy. Jego głębokość dochodziła do 80 cm poniżej poziomu identyfikacji. W górnej części wypełniska dołka leżały duże otoczki kamienne, polepa oraz w różnym stopniu przepalona glina. Dołek ten był pozostałością dużego słupa wbitego we wcześniej wykopaną jamę. Wolną przestrzeń wypełniono gliną i kamieniami. Słup był mocno osadzony w podłożu co sugeruje, że stanowił jeden z podstawowych elementów nośnych domu. W obrębie domu 3, poza polepą, zabytki KPL, podobnie jak we wcześniej omówionych wypadkach, były nieliczne.

Pozostałościami domów są częściowo zniszczone skupiska polepy. Odkryto je na E i N od centralnego placu osady. Obszar ten, jak już wspomniano, był w znacznym stopniu zniszczony. Niestety nie da się określić wielkości i kształtu tych domów. Najprawdopodobniej mamy tam do czynienia z obiektami podobnymi do domu 1 i 3.

Bardzo ubogi materiał zabytkowy w obrębie domostw sugeruje, iż opuszczono je dobrowolnie po uprzednim zabraniu z nich wszelkich przydatnych przedmiotów. Nie można wykluczyć, iż różnego rodzaju śmieci, w tym większe ułamki potłuczonych naczyń były sukcesywnie usuwane z domów w trakcie zamieszkiwania budynków.

Domy uległy spaleni. Chyba jednak nie były to niekontrolowane pożary w trakcie zasiedlenia osady. Spalenie budynków miało miejsce zapewne po ich opuszczeniu.

5.2. Jamy

Odkryte na stanowisku jamy różniły się pod względem kształtu i wielkości. Dużymi rozmiarami charakteryzowały się jamy 1, 2, 5, 7 i 8. Na planie były okrągłe lub lekko owalne o średnicy do 2 m, a w profilu prawie prostokątne o głębokości przekraczającej 100 cm. Jama 1 miała wyraźny próg w części północnej. Z uwagi na kształt, wielkość a prawdopodobnie również funkcję nawiązuje do obiektu w części B osady w Dobroniu, stan. 1. (Pelisiak 1985, ryc. 12). Pozostałe jamy były zdecydowanie mniejsze. Na planie zbliżone do owalu osiągały rozmiary nieznacznie przekraczające 100 cm, w profilu były nieckowate o głębokości do 50 cm.

Regularne kształty jam i często prostopadłe ściany sugerują, iż pierwotnie mogły mieć ściany obudowane np. plecionką. Należy jednak zaznaczyć, iż w ich obrębie nie natrafiono na ślady jakichkolwiek konstrukcji.

Wypełniska jam były jednorodne. Nie stwierdzono w nich warstw zasypiskowych (warstwowania). W skład inwentarza poszczególnych obiektów wchodziły grudy polepy, najczęściej nieliczne fragmenty naczyń, pojedyncze przedmioty krzemienne i bardzo drobne fragmenty kości zwierzęcych. Regularny kształt większości jam i ich znaczna wielkość sugeruje, iż pierwotnie mogły to być obiekty magazynowe. Natomiast małe jamy były zapewne śmietnikami wykorzystywanymi przez krótki czas, być może jednorazowo w celu usunięcia uciążliwych odpadów, np. organicznych. Należy podkreślić, że nie odkryto w jamach materiałów jednoznacznie wskazujących na pierwotne przeznaczenie poszczególnych obiektów. Jamy ulokowane na pograniczu osady, poza domami, uległy prawie całkowitemu zniszczeniu. Na podstawie zachowanych fragmentów wypełnisk nie sposób domniemywać ich wielkości czy kształtów. Trudno również odpowiedzieć na pytanie, ile jam w tej części osady rzeczywiście istniało.

5.3. Paleniska

Na zbadanym, nie zniszczonym obszarze natrafiono na trzy paleniska. Były nieznacznie zagłębione w podłoże. W ich obrębie natrafiono na przepalone kamienie w układzie raczej przypadkowym. Kamienie służyły zapewne do podtrzymywania żaru, a mogły być również przydatne jako podstawki stabilizujące naczynia umieszczane na paleniskach. Paleniska na planie były okrągłe o średnicy nieznacznie przekraczającej 1 m. W profilu rysowały się jako dość regularne niecki o głębokości do 35 cm poniżej poziomu identyfikacji. Piaszczyste podłoże wokół palenisk było mocno przepalone. Poza kamieniami natrafiono w nich na nieliczne ułamki naczyń KPL. Paleniska w Andrzejowie miały charakter uniwersalny. Służyły zapewne do przygotowywania pożywienia, mogły być użyteczne w różnych zabiegach gospodarczych a zapewne odgrywały również pewną rolę społeczną.

5.4. Warstwa kulturowa

Warstwa kulturowa w Andrzejowie stan. 2 leżała pod warstwą piasków eolicznych. Wyznacza właściwy poziom użytkowania osady. Nigdzie na badanym obszarze nie była zakłócona młodszymi obiektami. Pokrywała obiekty osadowe. W jej obrębie zaczęły rysować się stropy obiektów. Tam też zalegała większość ruchomego materiału zabytkowego.

Warstwa kulturowa wyraźnie odcinała się od pokrywających ją piasków eolicznych i dość płynnie „przechodziła” w piaski podłoża. Najintensywniejszą postacią przyjmowała na obszarze ok 200 m² pomiędzy obiektami i częściowo nad nimi. Tutaj odkryto większość ułamków naczyń i przedmiotów krzemienych. Na tej strefie miała barwę jasno brunatną i była zdecydowanie bardziej zwarta od utworów zalegających nad i pod nią. Wykształcenie się wyraźnego poziomu użytkowania osady miało niewątpliwie związek ze sposobem wykorzystania tego obszaru przez mieszkającą tu grupę ludzi. Na skraju centralnego placu osady warstwa kulturowa „wypłycała” się aż do zaniku.

6. CHRONOLOGIA OSADNICTWA KPL W ANDRZEJOWIE

Jako podstawowe w rozważaniach nad chronologią należy uznać ustalenie czy analizowany zbiór jest, czy też nie jest homogeniczny. W wypadku Andrzejowa podstawą rozważań może być stratygrafia materiałów, wnioski z analizy planigrafii ruchomego materiału zabytkowego, rozmieszczenie obiektów oraz oczywiście cechy stylistyczne inwentarza. Przypomnijmy najważniejsze obserwacje i ustalenia. Jako takie można uznać nie zakłócony charakter warstwy kulturowej oraz piasków eolicznych pokrywających poziom użytkowy osady. Planigrafia wszystkich kategorii materiałów ruchomych oraz obiektów prezentuje logiczny układ związany z funkcjonowaniem osady. Poza ułamkami naczyń KPL nie natrafiono na ceramiki z innych okresów pradziejowych. W inwentarzu krzemienym nie odnotowano materiałów starszych. Nie stwierdzono również „przecinania się” obiektów. Powyższe spostrzeżenia skłaniają do uznania materiałów z Andrzejowa jako zespołu jednokulturowego i względnie jednoczasowego. Powstał on w stosunkowo krótkim czasie w okresie jednej fazy zasiedlenia tego miejsca przez ludność KPL.

Podstawą ustalenia chronologii osady w Andrzejowie, stan. 2 będą rezultatu analizy ceramiki. Ogólne cechy tektoniki i zdobnictwa naczyń zgodne są ze stylistyką fazy wióreckiej niżowej KPL. Niektóre cechy zdobnictwa mają stosunkowo szerokie ramy chronologiczne. Jako przykład można wskazać ornamentykę „baalberską”. Jej początki się na Kujawach są łączone z II fazą KPL (np. Koško, Prinke 1977, s. 9). Rejestrujemy ją w Pikutkowie, stan. 6 (Niesiołowska 1967, s. 120, 121). Natomiast górna granica chronologiczna stylistyki „baalberskiej” trudna jest do określenia (Rybicka 1995, s. 13). Szerokie ramy chronologiczne mają motywy „drabinki”. Generalnie są one łączne ze stylistyką „epiwiórecką”. Jednak, jak mogą sugerować dane pośrednie, początki stosowania drabinki mogą sięgać wczesnych etapów fazy wióreckiej (Rybicka 1995, s. 14). Precyzyjnego wyznacznika chronologicznego nie stanowią również listwy pod krawędziami naczyń. Popularność tego ornamentu w Andrzejowie mogłaby jednak wskazy-

wać raczej na stosunkowo późną, w ramach fazy wióreckiej, chronologię stanowiska.

Zygzak wykonany z odciskanych słupków w strefie podkrawędnej na stronie zewnętrznej jest jednym z najczęstszych motywów ornamentacyjnych w Andrzejowie. Na Kujawach pojawia się od fazy IIIA (Koško 1981, s. 49). Nieliczne na są natomiast fragmenty naczyń zdobione w partiach podkrawędnych na stronie wewnętrznej. Taki sposób zdobienia wyznacza, wg A. Koško (1981, s. 49) początek fazy IIIB KPL na Kujawach. Na fazy III B i IIIC jest datowane dodawanie pośluzonych muszli do masy plastycznej, z której robiono naczynia zdobione pasmami rytymi grzebykiem (A. Koško 1981, s. 74; 1988, s. 97).

Na podstawie przedstawionych cech ceramiki osadę w Andrzejowie można odnieść najpewniej do fazy IIIB KPL na Kujawach. Rozważając chronologię w kontekście małopolskich ugrupowań KPL, istnienie osady w Andrzejowie, stan. 2, można paralelizować z czasem wyznaczonym przez II fazę osiedla w Bronnicach (Kruk, Milisauskas 1981, s. 88).

7. ORGANIZACJA OSADY I SPOŁECZEŃSTWO

Centralnym miejscem osady w Andrzejowie, stan 2 był plac o powierzchni, którą można szacować na około 500–600 m². Wokół rozmieszczone były domostwa i większość urządzeń osadowych. Plac był „otwarty” od strony południowej, w kierunku brzegu zbiornika wodnego. W środku placu, na obszarze około 250 m² uchwycono wyraźną warstwę kulturową. W jej obrębie były nagromadzone ułamki naczyń, przedmioty krzemienne i kamienne. W strefie tej nie stwierdzono śladów trwałych urządzeń osadowych. W obrębie placu, na pograniczu płata warstwy kulturowej i poza nią znajdowały się trzy paleniska i kilka jam. Strefa ta, zważywszy na charakter i ilość nagromadzonych odpadów, może być interpretowana jako obszar, gdzie koncentrowało się życie codzienne mieszkańców. Tu wykonywano większość czynności produkcyjnych, które miały miejsce w osadzie w okresach, kiedy warunki atmosferyczne nie zmuszały do przebywania w domach.

Na obrzeżach placu, półkolistie, rozmieszczone były domy i inne trwałe urządzenia. Trzy domy ulokowane były obok siebie w części zachodniej, jeden w części wschodniej (częściowo zniszczony, zidentyfikowany na podstawie skupiska polepy), jeden na północ od placu (zachowało się skupisko polepy).

Rozplanowanie osady w Andrzejowie jest inne niż osady w Dobroniu. Łączy się to zapewne ze specyficznymi relacjami społecznymi między rodziną a grupą wioskową obowiązującymi w tej społeczności. Trzy domy tworzyły wyraźne skupisko. Pozostałe były ulokowane w pewnej odległości od siebie. Kierując się przesłankami wynikającymi z lokalizacji domów, należałoby przypuszczać, iż

osada w Andrzejowie składała się z trzech części. W pierwszej stwierdzono ślady trzech domów. Pozostałe dwie obejmowały najprawdopodobniej pojedyncze domostwa. Pytanie, czy mogły tam istnieć jeszcze inne domy musi pozostać otwarte. Teren jest tam znacznie przekształcony. Warto jednak podkreślić, iż nie notowano większej liczby skupisk polepy. O ile oddzielone od siebie domy można identyfikować z niezależnymi gospodarstwami, to skupisko trzech domów nie podlega prostej interpretacji. Mogą to być pozostałości jednego gospodarstwa, nie można jednak wykluczyć, iż mamy to do czynienia z dwoma a może i trzema jednostkami społeczno-ekonomicznymi tego typu. Problem ten jest trudny do jednoznaczного rozstrzygnięcia.

Gospodarstwa są rozlokowane wokół centralnego placu osady. Jak już zaznaczono, jest to układ inny niż w Dobroniu. Tam bowiem każde gospodarstwo miało czytelną, własną strefę aktywności osadowej. W Andrzejowie taka strefa jest jedna, wspólna dla wszystkich zamieszkujących osadę rodzin. Poza funkcjami ekonomicznymi odgrywał on niebagatelną rolę społeczną. Był miejscem stałych kontaktów wszystkich mieszkańców osady, co łączyło się z zachowaniem poczucia identyfikacji osób i rodzin ze społecznością wioskową.

Przy ocenie wielkości grupy, jako podstawę kalkulacji przyjęto ilość domów oraz wielkość powierzchni mieszkalnej. Zakładamy, iż na jedną osobę przypadało od 4,0 do 5,73 m² domu (Coupland 1988, s. 259). Z prostego wyliczenia wynika, iż domy w Andrzejowie miały powierzchnię mieszkalną rzędu 120–140 m². Posługując się tą metodą kalkulacji, ilość mieszkańców osady w Andrzejowie należałoby szacować na 21–30 osób, przy założeniu, iż powierzchnia mieszkalna wynosiła 120 m² i 25–35 osób przy 140 m². Przyjmując przedział ograniczony najmniejszą i największą wartością mielibyśmy grupę wioskową liczącą 21 do 35 osób. Są to oczywiście wielkości szacunkowe. Nie należy ich uważać za rzeczywistą liczbę mieszkańców. Dają jednak wyobrażenie o przypuszczalnej wielkości grupy. Taka społeczność mogła być samowystarczalna pod względem ekonomicznym. Natomiast, dla jej biologicznego przetrwania niezbędna była wymiana osobników z innymi społecznościami wioskowymi (por. Cavalli-Sforza, Bodner 1971).

*Instytut Archeologii
Uniwersytetu Rzeszowskiego*

BIBLIOGRAFIA

- Cavalli-Sforza Luigi L., Bodner W. F.
1971 *The genetics of human populations*, San Francisco.
- Couplang G.
1988 *Prehistoric cultural change at Kitselas Canyon*, Hull.
- Kośko Aleksander
1981 *Udział południowo-wschodnio-europejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.
1988 *Osady kultury pucharów lejkowatych w Inowrocławiu — Mątwach, woj. Bydgoszcz, stanowisko I*, Inowrocław.
- Kośko Aleksander, Prinke Andrzej
1977 *Sierakowo, pow. Inowrocław, st. 8 — osada z fazy II (wczesnowiöreckiej) kultury pucharów lejkowatych*, FAP 26, s. 1–42.
- Kruk Janusz, Milisauskas Sarunas
1981 *Wyżynne osiedle neolityczne w Bronocicach, woj. Kieleckie*, APolski 26, z. 1, s. 65–106.
- Niesiołowska Ewa
Materiały neolityczne ze stanowiska 6 w Pikutkowie, pow. Włocławek, Prac. Mat. Łódź, seria archeologiczna, Nr 14, s. 79–144.
- Pelisiak Andrzej
1985 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na osadzie kultury pucharów lejkowatych na stan. I w Dobroniu, woj. sieradzkie, w latach 1982–1983*, Spraw. Arch. 37, s. 9–27.
1991 *Kultura pucharów lejkowatych w dorzeczu Grabi: terytorium eksploatowane przez osadę*, APolski 36, z. 1–2, s. 73–92.
- Rybicka Małgorzata
1995 *Przemiany kulturowe i osadnicze w III tys. przed Ch. na Kujawach. Kultura pucharów lejkowatych i amfor kulistych na Pagórach Radziejowskich*, Łódź.

ANDRZEJ PELISIAK

FROM STUDIES ON FUNNEL BEAKER CULTURE SETTLEMENT
IN THE GRABIA RIVER BASIN.
ANDRZEJÓW, SITE 2, ŁÓDŹ VOIVODSHIP

(Summary)

Sites of the Funnel Beaker culture in Andrzejów (nos. 1 and 2) were discovered in 1984 during the AZP (Archaeological Picture of Poland) surface research. In 1989 and 1990 the settlement site (no. 2) and the area around it were several times thoroughly examined. As a result, stray flint artifacts of Neolithic characteristics were collected from about 1.3 km distance from the site. It is worth to notice that Paleolithic and Mesolithic artifacts have never been found in this area, as well as those from more recent prehistoric periods. Prior to the research mentioned above also no Neolithic traces was registered there. Examination of the site revealed that it was subjected to a gradual destruction. Therefore, an excavation of the place was decided. It was carried out in 1990 under the supervision of the author of this report.

The settlement of the Funnel Beaker site in Andrzejów, Site 2 (18°53'16''E; 51°36'30'') is located on a flat dune, in the eastern part of upland. From the south it is bordered by wet basins that are remains of the stagnant glacier lake. The upland is covered by clays and slightly limous sands. It is the area of relatively fertile brown soils.

Site 2 in Andrzejów is, in some parts, very damaged. Only its central part survived untouched, with readable stratigraphic sequence of sediments. Beneath the humus 25 cm thick there was a layer (5–10 cm) of aeolian sands. Both sediments did not contain any material of the Funnel Beaker culture. Aeolian sands covered a cultural layer 10–25 cm thick. It was the place where majority of ceramic and stone (mainly flint) artifacts were found in the bottom part of the cultural layer and beneath it there were visible outlines of pits dug into the aeolian sand.

Altogether 5839 pottery fragments were recovered from Site 2 in Andrzejów, mainly from its central part. A small number of small potsherds were also found in settlement features: houses, pits, and fireplaces. Following pottery forms have been identified: beakers of various size and shape, amphorae, collared flasks, pouch-shape and egg-shape vessels. Complex decorative motifs are mainly made by stamp impressions. Apart from pottery, a great amount of daubed clay was found in the houses. Many fragments showed impressions of constructional elements, especially plaitwork. There were also recovered 694 flint artifacts. Most of them are industrial waste of local Cretaceous erratic flint. There are also a few

tools, some of them made of non-local rocks — the chocolate-like, Volhynian, and Świeciechów flints.

Remains of 5 houses were discovered during the excavations, two of them being identified by concentration of daubed clay in the destroyed part of the site. There were also 3 fireplaces and 10 pits. Remains of pits were also found in the area of contemporary sandpits.

On the ground of pottery analysis of the settlement site in Andrzejów has been dated the younger stage of the Wiórek Phase, contemporary with Phase III B of the Funnel Beaker culture in Kujavia and Phase II of the Bronocice settlement.

Examination of houses, pits, fireplaces, cultural layer, and distribution of pottery, daubed clay, and flint/stone artifacts has allowed reconstruction of the possible layout of the site. The village of the Funnel Beaker culture consisted probably of five households located in semi-circle around a central square. Fireplaces and most of pits were on the village outskirts, between houses and the zone without traces of household features. The square was the center of social life of the inhabitants. Some waste pits were located in outer parts of the settlement, outside the houses. The estimated size of the village population is 21–35 people.

Translated by Jerzy Kopacz